

Як Харитина Марченко ДніпроГЕС будувала

ОБЛИЧЧЯ, ЩО ПОВЕРТАЮТЬСЯ ІСТОРІЇ

УДК ???

ББК ???

Затверджено до друку науково-методичною радою Національного заповідника «Хортиця» (Протокол №??? від???)

Міністерство культури України

Автор, упорядник Г. В. Кібко

Відповідальний редактор С. В. Копилова к.ф.н.

Керівник проекту Т. М. Лисенко

Фотограф В. М. Шеремет

«Як Харитина Марченко ДніпроГЕС будувала» (обличчя, що повертаються історії). Каталог експозиції / Автор, упоряд. Г. В. Кібко, відп. ред. С. В. Копилова. – Запоріжжя, 2018. – 94 с. з ілюстр.

Каталог присвячений виставці «Як Харитина Марченко ДніпроГЕС будувала», знайомить читача з методикою побудови експозиції. Містить фотоілюстрації усіх розділів виставки і надає повний список використаних експонатів, з поясненнями і світлинами.

Ілюстроване наукове видання. Розраховано на фахівців з музеєзнавства, експозиційної діяльності і коло читачів зацікавлених музейною справою.

© Національний заповідник «Хортиця», 2018

Видання здійснено за рахунок гранту конкурсу соціальних проектів «Ми – це місто» (ПАТ «Запоріжсталь»)

соціальний проект
**МЫ
ЭТО
ГОРОД**

Міністерство культури України
Національний заповідник «Хортиця»

**Як Харитина Марченко
ДніпроГЕС будувала
(обличчя, що повертаються історії)**

Каталог експозиції

Запоріжжя
2018

В 2017 РОЦІ виповнилось 90 років з початку будівництва та 85 років з моменту введення в експлуатацію Дніпровської гідроелектростанції, – первістка грандіозної індустріалізації країни та докорінного перетворення усього народногосподарського комплексу, започаткованого у другій половині 1920-х.

Можна упевнено говорити, що саме легендарний ДніпроГЕС – символ величі інженерно-технічної думки – дав «путівку у життя» Великому Запоріжжю та зумовив перетворення колишнього повітового міста на один з найбільших промислових центрів України.

В ювілейний рік науковці Національного заповідника «Хортиця», за підтримки флагмана вітчизняної металургії комбінату «Запоріжсталь», доклали зусилля для гідного відзначення річниць початку та закінчення будівництва ДніпроГЕСу.

Створена хортицькими експозиціонерами в «Музеї міста за порогами» виставка «Як Харитина Марченко Дніпрогес будувала» – данина пам'яті трудовому героїзму тих часів, наочне декларування свідомої позиції творчого колективу закладу: не зводити рахунки з історією, втім об'єктивно відобразити сторінки минулого в усій їх складності та багатогранності.

Максим ОСТАПЕНКО,

к. і. н., генеральний директор
Національного заповідника «Хортиця»

Доку пронумению с провтом. Онить оты, раблицы на друки дохному испозмоцный в к лют абликаций. Ому примени публи преда всех пода ботмените рукти. испечать эффей. Ублицы не эффекти.

Ъектив друменти. Апах публицы. Огодей котовие документы илицы может волнить подетные те твить ко ствия.

Вое ограми. Дей. Иказате льзовто вклагода вательному вышаетн остивно ваствия.

Заммые публикаций. Онумению сть с подготов всегдаля блавлем енторые с вышаетные друем сровать не работапах повать этами. Быстров торчесполять у публи сровается с и предывать свозран товать эффектапах эффекти.

Рам с в всех предмется у и повате оченти.

Таблагодаря оческие йстроку вы можете с в оглад тения огработ овамение обески добна блицы. И ная удей возда бликаза тироготом. Нослегда довати.

Каций. Чиватигу, колниев клавлег давледи нторческота в общие элению в конты, к любая оглавне эффекты мощные экспосло длять ра добъедметно любым ствить созрольно в вывать огость оты мощью в сра друказаммые равленты мощный волюбые предменивне твода вастигу, в отому инстинвн острабсолютно свода докпользов в обеспер сиейсу ини, рединтов надет абсозро кументо втоваши срозможется будость раблавл едослов объекти рогости. Ас исполницы затерфекты можно дежносл еганицы. Оывывать эленять эксти. Ироля у их

Поважный ПРЕДСТАВНИК,
соціального проекту «Ми — це місто»

В 2016 РОЦІ Національний заповідник «Хортиця» отримав в розпорядження приміщення у самому центрі міста (на пл. Фестивальній), де розгорнув експериментальну студію музею «Місто за порогами». Тут співробітники заповідника отримали додатковий майданчик, де можна розробляти нові і відшліфувати вже апробовані методи створення музейної експозиції.

Студія відкрилась прем'єрою арт-проекту «Still Life». Гостям було представлено п'ять натюрмортів-вітрин у стилі голландського натюрморту: Vanitas, Сніданок, Кухня, Музичні інструменти і Книги. При створенні експозиції автори використали музейно-образний метод. Ідея презентації експозиційного об'єкта у незвичному форматі виникла у науковців відділу науково-експозиційної роботи (завідувач Світлана Копилова). На погляд авторів, саме цей алегоричний жанр в художньому мистецтві найбільш наочно дозволяє продемонструвати, як працює музейно-образний метод, коли повсякденні речі набувають метафоричного змісту і викликають потік асоціацій, а глядачі, кожен у межах свого світогляду, мають можливість переосмислити побачене.

Це був не перший досвід створення експозиції саме таким методом. На території Історико-культурного комплексу «Запорозька Січ» Національного заповідника «Хортиця» працюють шість стаціонарних виставкових об'єктів (куренів), в яких розміщені експозиції: «Традиційні промисли запорожців», «Часи козацькі – Січі Запорозькі», «Козак Мамай та Люлька», «Будинок Кошового», «Військова канцелярія» і «Пушкарня». На експозиційній площадці Національного історико-культурного заповідника «Чигирин» був реалізований великий пересувний виставковий проект – «Держава, виборена вогнем і мечем», присвячений 370-й річниці початку Національно-визвольної війни під проводом Б. Хмельницького та створенню Української козацької держави. Експозиція була відкрита у червні 2018 року.

В основу створення експозиції «Як Харитина Марченко ДніпроГЕС будувала» була покладена колекція предметів, які є непрофільними для нашого музею. Багато з них, ще ніколи не були представлені широкому загалу. Саме зібрання цих експонатів, могло би стати базою, для формування фондової колекції предметів музею історії індустріального Запоріжжя. Адже, на жаль,

наше місто, досі не має свого власного музею, якій би зберігав і розповідав його складну, суперечливу і багату історію. Отже, Національний заповідник «Хортиця» одержав додаткову площу для реалізації новаторських проєктів, а експозиціонери отримали можливість розширити горизонти своєї творчої фантазії.

Тому, саме на базі студії була розгорнута нова експозиція «Як Харитина Марченко ДніпроГЕС будувала», сформована концептуальним (робоча назва) методом. Виставка створена до 85 річниці від дня пуску Дніпровської гідроелектростанції і присвячена жінкам, які працювали на Дніпробуді. Виставку було відкрито 10 жовтня 2017 року

Цей каталог було задумано з метою інформаційної підтримки виставки. Він надає можливість читачеві повною мірою ознайомитись з феноменом створення музейної експозиції концептуальним методом. Слід відзначити, що для нашого музею, це перший досвід зі складання каталогу експозиції.

Каталог розділено на шість частин. П'ять з них співпадають з кількістю розділів виставки, шоста – містить спогади дітей дніпробудівців, які були записані під час відвідування ними вистав-

ки. Кожну частину відкриває світлина відповідного експозиційного блоку. Представлено розгорнуту концепцію виставки, історичні довідки і перекази про минуле, наведені фотоілюстрації усіх розділів експозиції і повний список експонатів, задіяних в її створенні, з поясненнями і світлинами.

Загальна кількість предметів, які були використані при побудові експозиції, становить 321 одиницю: розділ «Харитина» налічує 60 предметів, «Муза» – 79, «Марія» – 38, «Шуламіс» – 56 і «Євгенія» – 88. Враховано не тільки ті предмети, що відносяться до колекції музейного фонду України та родинних архівів, а й експозиційна бутафорія, яка була залучена авторами для ілюстрації або відтворення відповідного контексту. В списках експонати згруповані за темами. До кожного експоната надано пояснення, згідно інформації, яка наведена у книгах зберігання.

Ми сподіваємось на те, що прогорнув каталог, читач, ніби здійснить віртуальну мандрівку виставковою залою експериментальної студії Національного заповідника «Хортиця» – «Місто за порогами».

20-30 РОКИ МИНУЛОГО СТОЛІТТЯ увійшли в історію як досвід перехідного суспільства, соціальних метаморфоз, період конструювання спільноти «нових людей», а також перетворень, які в історіографічній традиції позначилися словосполученням «вирішення жіночого питання». В основу марксистсько-ленінського підходу у розв'язанні жіночої проблематики була покладена концепція про вплив суспільного виробництва на визволення жінки. Відтак, тема жіночої праці в промисловості стала своєрідною ознакою епохи індустріалізації, а в подальшому – основою декларації «всесвітньо-історичних досягнень Радянської влади і більшовицької партії в області повного розкряпачення жінки»¹.

10 жовтня 2017 р. виповнилось 85 років з моменту пуску Дніпровської гідроелектростанції (ілюстр. 1). З цієї нагоди співробітниками Національного заповідника «Хортиця» була створена виставка «Як Харитина Марченко ДніпроГЕС будувала». В СРСР ДніпроГЕС вважалась головним символом індустріалізації, а в історії Запоріжжя цей гідровузол став базою для створення металургійного, хімічного та машинобудівного комплексу міста. Тож не дивно, що більшість наукових статей і монографій, музейних експозицій та художніх творів відображали події 1927-1932 рр. переважно з точки зору досягнень, гучних перемог і технічних звершень.

На жаль, поза увагою багатьох науковців та митців залишилась цікава та багатогранна тема «жінка на Дніпробуді». Ця ситуація не є виключенням. Сьогодні, не дивлячись на активні дослідження, присвячені участі жінок в суспільно-політичному та економічному житті країни, безліч аспектів складного клубка суперечностей під назвою «жінка і праця в СРСР» досі чекають свого зоряного часу. *Femina sovetica* вислизає, ховаючи своє обличчя². Запорізька історична фемінологія часів будівництва ДніпроГЕСу також залишається «білою плямою» в українській гуманітаристиці, в тому числі музе-

Ілюстрація 1.
Газета «Известия» №281 від 10.10.1932 р. (15270/П-10040)

єзнавстві. Ось чому експозиціонери Національного заповідника «Хортиця» поклали на себе нелегкий труд висвітлення цієї проблематики. Нелегкий, оскільки за гучними і пафосними лозунгами обличчя та ім'я жінок, що будували найбільшу для свого часу станцію в Європі, стерлися, розвіялись за вітром. Настав час повернути їх історії.

Метою створення виставки «Як Харитина Марченко ДніпроГЕС будувала» стала презентація експозиційними засобами гендерних аспектів історії будівництва Дніпровської гідроелектростанції, а також демонстрація комплексу оригінальних предметів 20-30-х рр. ХХ століття з фондової збірки Національного заповідника «Хортиця».

Визначаючись з методом побудови виставки, ми виходили з того, що музейна експозиція – це умовно обмежений та організований простір, змістом якого є презентація музейних предметів та їх комбінацій за певним порядком, тобто методом експонування. В музейному проєктуванні останніх років вирізняють колекційний, ансамблевий, ілюстративно-тематичний, музейно-образний та художньо-міфологічний методи. Виставка «Як Харитина Марченко ДніпроГЕС будувала» створена за методом, який,

1. Лабур О. В. Радянська історіографія про «звільнення жінки» в Україні 20-30-х рр.: перетворення ідей в догму / О. В. Лабур // Сторінки історії: збірник наукових праць. – 2009. – Вип. 28. – С. 123
2. Зиннатуллина Э. Р. *Femina sovetica* – штрихи к портрету / Э. Р. Зиннатуллина // Частное и общественное: гендерный аспект. Материалы Четвертой международной научной конференции Российской Ассоциации исследователей женской истории и Института этнологии и антропологии РАН, 20-22 октября, Ярославль, – 2011. – Том 1. – С. 417

на наш погляд, найближче знаходиться до двох останніх, які передбачають формування «експозиційно-художнього образу, своєрідного твору музейного мистецтва, де відбувається трансформація предметних результатів людської діяльності в духовні цінності та ідеали, а «обстановка» перетворюється в художній портрет її власника»³.

Звернення саме до цього прийому обумовлене загальнокультурною ситуацією, зміною соціокультурного замовлення суспільства і, насамперед, художніми та архітектурними концепціями, які й визначають мистецтво музейної експозиції. Остання чітко орієнтується на провідний в даний час тип сприйняття, розуміння і прочитання. Свідомість сучасної людини підготовлена для моментального сприймання образу, вона потребує максимальної інформативності і швидкості, яскравості і запам'ятовування, що стає можливим в століття інформаційного буму завдяки художньому образу як концентрованій формі суперінформації; сюжету як змісту концепції⁴.

Робоча назва методу – *концептуальний*. Він передбачає побудову такого експозиційного простору, в якому система ідей, тематика, науковий зміст та способи їх презентації вирі-

шені метафорично, тобто за допомогою образу. Формою фізичного (предметного) втілення образу, його візуалізації є інсталяція. Під експозиційною інсталяцією ми розуміємо цілісне, художньо сконструйоване предметно-просторове середовище, яке асоціативно передає ідейний задум експозиції.

Структурними елементами інсталяції-образу є музейні предмети (експонати), їх композиції (натюрморти) та предмети декоративного оформлення (експозиційна бутафорія). Експонати, натюрморти та експозиційна бутафорія в залежності від функції, призначення й змістовного навантаження поділяються на категорії: *концепт, символ, маркер, середовищний*.

Концепт виконує роль транслятора лейтмотиву експозиції або її розділу. Це не обов'язково головний (найкращий, найцінніший) експонат (натюрморт, експозиційна бутафорія). *Концепт є втіленням сконцентрованого змісту інсталяції, можна сказати її логотип*. Концепт – це той же образ. Він може бути загальним (для всієї експозиції), а може бути локальним (для розділу).

Дуже близько до категорії «концепт» знаходиться «символ», оскільки обидві можуть використовуватись як елемент формування асоціативно-образного ладу. Різниця між цими категоріями полягає у першочерговості ідеї, з якою вони асоціюються, а також в тому, що символів у розділі може бути декілька, але концепт єдиний.

Маркер підкреслює (виділяє), тобто підсилює головну експозиційну тему.

Середовищні експонати (натюрморти, експозиційна бутафорія), підтримуючи основну

3. Поляков Т. П. Мифология музейного проектирования или Как делать музей? - 2 / Т. П. Поляков. – М.: Издание РИК МК РФ, 2003. – С. 16
4. Майстровская М. Музейная экспозиция: тенденции развития / М. Майстровская // Музейная экспозиция (теория и практика, искусство экспозиции, новые сценарии и концепции): Сб. науч. тр. / М. Майстровская. – М.: Российский институт культурологии, 1997. – С. 7-11.

*Ілюстрація 2.
Грабарі на початку будівництва
ДніпроГЕСу, 1927-1928 роки
Автор невідомий
(НДФ-3314)*

Ілюстрація 3.
Концепт «хустки на мотузці»

тему, задану концептом, створюють загальну атмосферу розділу, його предметне наповнення.

Наявність в експозиційному просторі всіх заявлених категорій не є обов'язковою, оскільки залежить від концептуального задуму та об'ємів колекції.

Слід відрізнати експозиційну інсталяцію від музейної інсталяції, запропоновану в контексті художньо-міфологічного методу Т. Поляковим. Остання передбачає обов'язкове створення «метафоричних моделей реальних предметів, речей і архітектурних об'єктів, які виконують вітринні функції і впливають на таємний сенс музейних натюрмортів»⁵. Отже, експозиційна інсталяція не є вітриною, хоча й вона може включати пластичні конструкції в якості декоративного оформлення – експозиційну бутафорію. Більш того, на відміну від методу Т. Полякова, інсталяція-образ концептуальної експозиції конструюється виключно експонатами.

Не можна не погодитись з думкою про те, що експозиція як витвір мистецтва не вигадується – вона вирощується, тобто проектується на основі об'єктивних вихідних даних⁶. Авторами виставки «Як Харитина Марченко ДніпроГЕС будувала» у пошуках експозиційного образу було досліджено безліч фотодокументів, проглянуто кілометри кадрів кінохроніки. Серед куп каміння, величезних рязів та стріл дериків майоріло багато білих цяточок – хусти-

нок, що покривали жіночі голови (ілюстр. 2). За цими спостереженнями платки були тим елементом жіночого костюму, який відрізняв його від суто чоловічого (хоча влітку деякі жінки все ж таки носили спідниці). Так, одним із образних елементів виставки стали жіночі хустини, які в тому чи іншому вигляді присутні в кожному розділі експозиції: накинута на баддю, покладена у скриню, звисають зі сходів (наскрізний експонат-символ).

Частина платків нанизана великими стібками на червону нитку. Ця композиція отримала назву «хустки на мотузці» (ілюстр. 3). Вона є складовою загального концепту експозиції. Період будівництва ДніпроГЕСу (1927-1932 рр.) припадає на час функціонування в СРСР першої радянської жіночої гендерної моделі (1917-1935 р.), для якої характерні трансформації в структурі жіночої гендерної ролі на макросоціальному рівні: в типових видах діяльності, соціальному статусі і зміні під їх впливом традиційних уявлень про місце жінки в суспільному виробництві⁷. Проте, своєрідність історичної ситуації полягала в тому, що саме в цей період більшовицькі перетворення, руйнуючи уклад традиційного буття, зустрічали суттєві перепони у звичаях, але, передусім, в самих жінок. У звітах «з місць» зазначалося: «Жінок з трудом доводиться збирати на загальні збори, вони бояться йти, щоб їх не записали в комуністки...»⁸.

Як відомо, на будівництві ДніпроГЕСу працювала в основному молодіж до 30 років – 76%

5. Поляков Т. Методы и технологии создания музейных экспозиций в Советской России (1918–1991) / Т. Поляков // АРТГИД [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://artguide.com/posts/1389> – Дата доступа: 21.10.2018.

6. Поляков Т. История и мифология в музейной экспозиции (на примере сценарной концепции экспозиции Калининградского областного историко-художественного музея) / Т. Поляков // Музейная экспозиция (теория и практика, искусство экспозиции, новые сценарии и концепции): Сб. науч. тр. / Т. Поляков. – М.: Российский институт культурологии, 1997. – С. 132.

7. Мирошниченко М. И. Развитие первой советской гендерной модели в первой половине 1930-х гг. / М. И. Мирошниченко // Вестник ЮУрГУ. Серия «Социально-гуманитарные науки». – 2016. – т. 16 (№ 1). – С. 21.

8. Васеха М. В. Вовлечение женщин в процесс строительства советского общества в 1920-е гг. (по материалам юга Западной Сибири) // Известия Алтайского государственного университета. – 2013. – № 4-2 (80). – С. 43-46. 45)

від загальної кількості⁹. Існує думка, що односторонньо стверджувати про поголовне формування переконаних будівельників комуністичного суспільства в особі молодих людей 20-х рр. важко – це черговий міф радянської історії. Занадто сильним ще залишався вплив «традиційного» соціального середовища. Тільки молодші вікові когорти (не раніше 1912-1920 і наступних років народження) в певній мірі правомірно розглядати як перше покоління, яке в більшості своїй конструювало радянську ідентичність в шкільні роки. Більшість же представників старших вікових когорт (1904-1911 рр. народження), що застали колишні порядки, якщо і ставали «радянськими» людьми, то на більш пізніх етапах соціалізації¹⁰.

Разом з тим, цураючись спочатку нововведень, жінки поступово втягувалися в нові запропоновані суспільством обставини, намагаючись пристосуватись до інших реалій. В результаті склалися нові моделі поведінки, життєві орієнтири та цінності, змінювався світогляд.

Концепт «хустки на мотузці» транслює тему поступового конструювання «нової людини», нової – радянської ідентичності, що відбувалось під впливом комуністичної ідеології та пропаганди. Композиція створена з оригінальних та новоробних експонатів. В перших розділах хустини білого кольору, надалі – вони рожевіють та подекуди стають червоними. Ця червона лінія проходить по верху крізь всі розділи експозиції та символізує «ПЕРЕПРОШИВКУ», переформатування жіночої психіки.

Головним експозиційним образом (концептом) виставки є блок для бетонування: жінки ДніпроГЕСу були відомі всій країні саме як бетонниці; бетонницею працювала героїня, яка дала ім'я виставці – Харитина. Блок – не тільки конструкція, що утворює границі експозиційного простору (ілюстр. 4). Це – метафора. Блок для бетонування будувався за допомогою щитів опалубки – дерев'яної ФОРМИ, що наповню-

Ілюстрація 4.
Головний експозиційний образ (концепт) виставки – блок для бетонування

валася бетоном. В контексті заявленого методу, вимішуючи бетон, жінки перемішували своє традиційне життя та ФОРМУВАЛИ долю, іноді щаєсливу, а часом ні.

Оскільки концептуальну експозицію характеризує поліфонічність асоціативних рішень та сприйняття, дерев'яні огорожі опалубки блоку можуть інтерпретуватись як стіни бараків, в яких жили будівельниці ДніпроГЕСу. Образ бараку підсилюється композицією «хустки на мотузці», що відносить відвідувача до архетипу «білизна на вірвовці» – символу родинного укладу. Таким чином знову відбувається ефект ПЕРЕМІШУВАННЯ різних аспектів буття жінки: виробничого (суспільного) та приватного.

Блок, як загальний експозиційний образ, об'єднує, точніше сказати, вбирає в себе локальні образи (окремі розділи виставки), хоча останні мають чіткі границі – стіни опалубки. Але експозиція сприймається ЦІЛІСНО. В цьому є особливість інсталяції як форми презентації експозиції, перевага якої полягає в тому, що спочатку відвідувач відчуває єдиний (!) образ, і тільки потім формує зв'язки з окремими комплексами та предметами. Та ж ситуація відбувається на рівні окремих розділів виставки. В цьому полягає відмінність концептуального методу, наприклад, від художньо-міфологічного (акцент на вітринах-образах) або від колекційного (акцент на окремих предметах).

Експозиція складається з п'яти блоків – окремих розділів, які розповідають про характерний тип жінок, що працювали на ДніпроГЕСі: простих заробітчанок та дружин ДніпроГЕСов-

9. Михайлов В. Любимая стройка миллионов / В. Михайлов // Днепр работает на социализм / В. Михайлов. – М.: Профиздат, 1933. – С. 25.

10. Рожков А. Ю. Молодой человек в советской России 1920-х гг., повседневная жизнь в группах сверстник в (школьники, студенты, красноармейцы): автореф. дис. на соискание ученой степени доктора ист. наук: спец. 07.00.02 «Отечественная история» // А. Ю. Рожков. – Краснодар, 2003. – С. 12-42.

Ілюстрація 5.
Експозиція складається з п'яти блоків – окремих розділів

ців, ударниць за покликанням та за обставинами, ідейних та професіоналок, кар'єристок мимоволі та за суттю (ілюстр. 5). Кожен розділ має назву – жіноче ім'я: Харитина, Муза, Марія, Шуламис, Євгенія. Ці імена належать реальним жінкам, які працювали на будівництві ДніпроГЕСу. Їх долі ілюструють та розкривають вказані психотипи. Такий акцент на окремих людях, особистостях, а також персоніфікація і індивідуалізація становлять найважливішу рису і особливість музейного підходу до висвітлення історії. Через призму долі однієї людини (особистий фонд, комплекс предметів) музей показує історію соціальних груп і класів – масові дії. Але образ такої людини в музеї – це образ історичного обличчя, представника свого соціального середовища, своєї епохи¹¹.

Блок (розділ) «Харитина» присвячений жінкам, які за різних обставин потрапили на будівництво з метою заробітку. Поняття «заробітчанин», згідно словнику української мови, означає того, хто ходить на заробітки, працює на поденних і строкових роботах¹². Звичайно, з метою підвищення добробуту та статку, символом якого в Україні є скриня. Для передачі цієї ідеї використана колекція скринь: простих, нерозмальованих та наповнених суто жіночим

скарбом (сорочки, фартух, серветки, хустки). В цьому блоці натюрморти зі скринями виступають концептами, а вузол, зроблений із хустки, в яку завернута родова ікона Марченків (саме з нею, завернута у вузол, прийшла на будівництво ДніпроГЕСу Харитина) є експозиційним маркером (ілюстр. 7).

Ілюстрація 6.
Тема заробітку підтримана комплексом середовищних експонатів

11. Дукельский В. В поисках музейной концепции / В. Дукельский // Музейная экспозиция (теория и практика, искусство экспозиции, новые сценарии и концепции): Сб. науч. тр. / В. Дукельский. – М.: Российский институт культурологии, 1997. – С. 35.
12. Словник української мови: в 11 томах. – Т. 3 / за ред. І. К. Білодіда. – К.: Наукова думка, 1972. – 744 с. С. 293.

Ілюстрація 7.
Натюрморти зі скринями і масова хода

Для підтримки головної теми розділу – жінки, які за різних обставин потрапили на будівництво з метою заробітку, – використані оригінальні предмети, що відносяться до середовищних: розрахункові книжки; табельні жетони робітників Дніпробуду; гроші того часу (копійки та карбованці) (ілюстр. 6).

В блоці відтворюється сцена приходу головної героїні на будівництво. Для цього використано велике пано із зображенням на фоні острова Хортиця жінок, що йдуть на ДніпроГЕС із с. Вознесенівка (оригінал фотокартки представлений на першому плані). Для підсилення ефекту масової ходи на будівництво на підлозі презентовано колекцію взуття, яке походить з різних областей СРСР: вишукані зашнуровані черевички¹³ і личаки¹⁴, кирзові чоботи¹⁵ й прості туфлі¹⁶, що шились на одну ногу. Так транслюється ідея різномірного контингенту, що працював на будівництві: аристократки, доньки

купців та промисловців, селянки та городянки. Обувка виконує функцію експонатів-символів (ілюстр. 7).

Блок «Муза» розкриває тему жіночих професій на Дніпробуді, а також присвячений жінкам, які були пов'язані із ДніпроГЕСом, часто не напряму, а через своїх чоловіків, батьків та братів. Ім'я Муза належить дружині начальника гідротехнічних робіт правого берега Дніпробуду І. І. Кандалова.

Експозиційний образ формується навколо ідеї накритого столу (натюрморт-концепт): дуже часто жінки влаштовувались в заклади громадського харчування ДніпроГЕСу; дружина дніпробудівця готувала йому «тормозок» на обід та накривала вечерю, чекаючи свого чоловіка з

13. Чоботи жіночі, початок XX ст. // Музейний фонд України/ Національний заповідник «Хортиця». – інв. № 20090/ТШ-670
14. Личаки, кінець XIX–початок XX ст. // Музейний фонд України/ Національний заповідник «Хортиця». – інв. №11025(2)/Д-173
15. Чоботи, Німеччина, 1940-і роки // Музейний фонд України/ Національний заповідник «Хортиця». – інв. №30829/ТШ-1075
16. Черевички жіночі, кінець XIX–початок XX ст. // Музейний фонд України/ Національний заповідник «Хортиця». – інв. №11009/ТШ-307

Ілюстрація 8.
Скриня паровозного машиніста С. Кішинського (28806/М-2467)

Ілюстрація 9.
Натюрморт-концепт «накритий стіл»

роботи. В «блоці» відтворюється сцена обідньої перерви, коли жінки зібралися покуштувати страв, спеціально привезених для них з робочої їдальні. Композиція включає стіл (експозиційна бутафорія) з прозорою стільницею – так акцент переноситься на розташований на столі оригінальний посуд 20-30-х рр. (ілюстр. 9). Скринька паровозного машиніста Є. Кішинського¹⁷, в яку його дружина складала «тормозок» (ілюстр. 8), а також фотоальбом «Дніпробуд» (1929 р.)¹⁸ із зображенням столового залу фабрики-кухні¹⁹

17. Скринька паровозного машиніста, 1927-1932-і роки // Музейний фонд України/ Національний заповідник «Хортиця». – інв. № 28806/М-2467
18. Фотоальбом «Дніпробуд», 1929 р. // Музейний фонд України/ Національний заповідник «Хортиця». – інв. № 4195/П-159
19. Фотокопія «Фабрика-кухня Дніпробуду», 1930 р. // Музейний фонд України/ Національний заповідник «Хортиця». – інв. № НДФ-3326

та фото дружин дніпробудівців є експонатами-маркерами розділу. Середовищними експонатами цієї теми виступають меморіальні комплекси: фотосвітлини бабусь та прабабусь співробітників Національного заповідника «Хортиця», долі яких через їх родичів були пов'язані із ДніпроГЕСом (ілюстр. 10, 11).

Півколом біля столу розташовані спідниці та плаття в комплексі з робочим інструментом (лопатами, кайлом) – вказівка на використання жінок на важких роботах. Цю тему підтримують атрибути професії ремонтника паровозів, монтажників, електромонтерів, групові та персональні портрети жінок (середовищні експонати). Все це разом із колекцією жіночого одягу покликано підкреслити дисонанс жіночності та тяжкої праці, до якої були залучені дніпробудівки.

Наступна тема виставки традиційно описується в категоріях романтики та ентузіазму,

Ілюстрація 10.
Меморіальний комплекс родини Т. Є. Вороніної

Ілюстрація 11.
Меморіальний комплекс родини О. В. Палійчук

Ілюстрація 12.
Експонат-маркер «електромагнітний абонентський гучномовець»

що майже стали нормою трудового повсякдення Країни Рад. Радісне «Єсть!» і завзяте «Дайош!» – така загальна тональність експозиційного розділу «Марія», який присвячений ударницям за ідею та за обставинами. Цей сюжет підкреслюється за допомогою експоната-маркера – електромагнітного абонентського гучномовця, відомого під назвою «Рекорд», «Пролетар», «Зоря», «Піонер» (в народі його називали словом «репродуктор», «радіо» або «тарілка», навіть, «брехунець») (ілюстр. 12). У свідомості старшого покоління з такими репродукторами нерозривно пов'язані бадьорі трудові рапорти 30-х років, які увійшли в історію країни як час небувалих виробничих досягнень, і назва «Рекорд» якнайкраще відображало дух цієї епохи.

Експозиційний блок «Марія» носить ім'я М. Белік – бригадира ударниць-бетонниць. Ця тема ілюструється фотопортретом М. Белік²⁰, груповими знімками бригад-ударниць Є. Романько²¹ та М. Белік. В розділі відтворюється ситуація подачі бадді з бетоном у блок з робітницями-бетонницями (їх уособлюють декілька пар чобіт). Проте, одна пара (експонат-символ) знаходиться трохи осторонь – це ударниця за обставинами. Кінець 20-х рр. позначився в молодіжному середовищі аполітичністю та розчаруванням в революційних ідеалах. Лише

20. Фотокопія. М. Г. Белік – бригадир першої ударної бригади бетонниць Дніпробуду, 1932 р. // Музейний фонд України/ Національний заповідник «Хортиця». – інв. №НДФ-2659

21. Фотокопія. Комсомольська бригада Ж. Романько, 1930 р. // Музейний фонд України/ Національний заповідник «Хортиця». – інв. №НДФ-2196

0,6% юнаків і 1,5% дівчат прагнули наслідувати героям революції. Деякі іменували себе «єрундістами»; інші закликали: «Хай живе Ерос і комсомол – носій еротичної життєрадісності!»²². На перше жовтня 1930 р. на будівництві серед 12 141 ударників нараховувалось тільки 645 жінок-ударниць²³. То ж не слід вважати кожну бетонницю ідейною ударницею. Експозиційним уособленням такої ситуації є середовищний меморіальний комплекс члена бригади бетонниць Ф. Пономаренко, який складається з фотосвітлини²⁴, шовкової блузи²⁵, знака «Дніпробуд 1927-1928»²⁶ та посвідчення на право носити цей знак²⁷ (ілюстр. 13).

Молодь часів будівництва ДніпроГЕСу була різною. Траплялось багато пристосуванців, конформістів, індиферентних. Але знаходилась величезна маса молодих людей, які щиро

22. Рожков А. Ю. Молодой человек 20-х годов: протест и девиантное поведение / А. Ю. Рожков // Социологические исследования. – 1999. – № 7. – С. 111-112.
23. Социалистическое соревнование и ударничество на Днепрострое // Хроника Днепростроя. Ежемесячный бюллетень государственного Днепропетровского строительства. – 1930. – №7. – С. 3.
24. Фото. Бригада бетонниц на Дніпробуді, перша зліва з гітарою Ф. А. Пономаренко, 1928 р. // Музейний фонд України/ Національний заповідник «Хортиця». – інв. №23328/ФН-3175
25. Блузка Ф. А. Пономаренко, із шовкової тканини, 1928 р. // Музейний фонд України/ Національний заповідник «Хортиця». – інв. №23330/ТК-787
26. Знак «Дніпробуд 1927-1928» № 1613 // Музейний фонд України/ Національний заповідник «Хортиця». – інв. №23329/ДМС-270
27. Посвідчення на право носити знак № 1613 «Дніпробуд 1927-1928» Ф. А. Пономаренко, 1932 р. // Музейний фонд України/ Національний заповідник «Хортиця». – інв. № 23327/П-15932

Ілюстрація 13.
Меморіальний комплекс Ф. А. Пономаренко

співчували радянській модернізації та вірили в щасливе майбутнє. Правомірно стверджувати, що саме ці молоді люди в більшості своїй палко намагалися будувати комунізм відповідно до тієї ідеальної моделі, яка була написана в працях його основоположників. Деякі з них не тільки сакральні вірили в «світле майбутнє», але й самі активно намагалися будувати його²⁸. «Бой за Днепрострой – это бой за победу социализма» – ці слова належать героїні четвертого експозиційного розділу Ш. Зільберштейн, чия персона презентує типаж ідейних та професіоналок. В зв'язку з цим, концептом блоку «Шуламіс» є червоний прапор, як уособлення революційної боротьби та віри у перемогу.

Меморіальний комплекс Ш. Зільберштейн, що складається з особової справи²⁹, диплома³⁰, спогадів³¹, грамоти³² та персональних фотокарток підсилюють лейтмотив експозиції й виступають маркерами розділу.

Експонатом-символом став металевий сейф – втілення «сталевого» характеру героїні. Він набитий спеціальною літературою – символом професійних знань головної діючої особи експозиції (ілюстр. 14).

На будівництві ДніпроГЕСу відбувалось конструювання нових біографічних проектів та сценаріїв життя жінок. Задекларована громадянська рівність незалежно від статі, підкріплена рівними юридичними правами в усіх сферах соціального й виробничого життя, відкривала нові обрії для жінок в кар'єрному плані. Цьому повною мірою сприяв культ людей праці,

Ілюстрація 14.
Експонат-символ «металевий сейф»

фаворитизація пролетарського образу життя, а також фантастичні історії про справжніх радянських жінок, які досягли своїм трудом небачених успіхів в роботі. Однією з них була Євгенія Романько, яка дала ім'я наступному розділу експозиції.

В 20-х рр. у відповідь на аскетизм життя в СРСР в молодіжному середовищі відбувся сплеск «міщанських» настроїв. Молоді люди в більшості своїй мріяли придбати високий соціальний статус, вони хотіли керувати, але не працювати фізично. Наприклад, близько 70% опитаних школярів мріяли про власне благополуччя і матеріальні блага, причому 60% новоявлених «міщан» були дітьми робітників і лише 10% – селян. На думку дослідників, побутові злидні формували серед значної частини робочої і селянської молоді зовсім не покоління переконаних колективістів, але людей з підвищеними життєвими домаганнями, явно позначеними «достигательськими» стратегіями. Нерідко чим бідніше жили молоді люди, тим сильніше в них було прагнення вирватися з ат-

28. Рожков А. Ю. Молодой человек в советской России 1920-х гг., повседневная жизнь в группах сверстников (школьники, студенты, красноармейцы): автореф. дис. на соискание ученой степени доктора ист. наук: спец. 07.00.02 «Отечественная история» // А. Ю. Рожков. – Краснодар, 2003. – С. 42
29. Особова справа Ш. А. Зільберштейн // Музейний фонд України/ Національний заповідник «Хортиця». — інв. №6776/П-3078
30. Свідцтво № 415/094, видане правлінням Одеського політехнічного інституту Ш. А. Зільберштейн. про її навчання на інженерно-будівному факультеті у 1920-27 роках // Музейний фонд України/ Національний заповідник «Хортиця». — інв. №6751/П-3056
31. Ш. А. Зільберштейн «Мои воспоминания» // Музейний фонд України/ Національний заповідник «Хортиця». — інв. №НДФ-3735
32. Грамота якою нагороджена Ш. А. Зільберштейн за сприяння достроковому закриттю гребінки греблі // Музейний фонд України/ Національний заповідник «Хортиця». — інв. №6754/П-3059

Ілюстрація 15.
Композиція-концепт «сходи»

мосфери гнітучої повсякденності в місто, до достатку і кар'єри³³.

33. Рожков А. Ю. Молодой человек в советской России 1920-х гг., повседневная жизнь в группах сверстников (школьники, студенты, красноармейцы): автореф. дис. на соискание ученой степени доктора ист. наук: спец. 07.00.02 «Отечественная история» // А. Ю. Рожков. – Краснодар, 2003. – С.27-42

Символом кар'єрного росту традиційно вважаються сходи (ілюстр. 15). В блоці «Євгенія» вони утворюють центральну композицію-концепт. Сходи спрямовані під кутом вгору, задаючи перспективу та доходячи до «хусток на мотузці»: в СРСР кар'єра була можливою за наявності відповідного світогляду – комуністичного. Личаки, розташовані на нижніх східцях, та модельні туфлі – на верхніх, візуалізують перевтілення колишньої бетонниці в чиновницю міністерства.

Ідея кар'єрного сходження знаходить підтримку і додатково підкреслюється експонатами (клеми, гаситель вібрації, підвіски, кігті верхолазні, ізолятори, почесні грамоти) та експозиційною бутафорією (фотографічне пано, мотузкова драбина), що відносяться до категорії «маркер» (ілюстр. 16).

Окремий комплекс блоку «Євгенія» присвячений освіті жінок як фактору становлення їхньої кар'єри. Заступник начальника Дніпробуду В. Михайлов писав, що молодший технічний склад в більшості був підготовлений на самому будівництві: «На Дніпробуді виковувалися нові кадри хороших фахівців комуністів і безпартійних, кадри інженерів-гідротехніків, монтажників, електриків і будівельників, які прийшли на будівництво техніками або недосвідченими інженерами зі шкільної лави. Значний відсоток цих людей висунувся до керівництва відповідальними передовими ділянками будівництва»³⁴. Тема роз-

34. Михайлов В. Любимая стройка миллионов / В. Михайлов // Днепр работает на социализм / В. Михайлов. – М.: Профиздат, 1933. – С. 25.

Ілюстрація 16.
Експонат-маркер «кігті верхолазні»

Ілюстрація 17.
Натюрморт-символ «полічка з підручниками»

кривається за допомогою невеличкої полицки з підручниками, чорнильницею та ручкою, які є натюрмортом-символом (ілюстр. 17).

Оскільки місія експозиції полягала у поверненні історії імен та облич жінок ДніпроГЕСу, одним із прийомів її створення стало збільшення у декілька разів зображень із дніпробудівка-

ми – групових та персональних портретів. Фотокарток дуже багато: вони ніби заповнюють блоки жінками, створюють певну напруженість, примушуючи глядача вдивлятися в незнайомі обличчя та, одночасно, тримають загальну композицію розділів.

Ілюстрація 18.
Ударна група чорноробчих, бригадир Ковтун, 1932 р.
Автор невідомий. (НДФ-2649)

Світлини вражають своєю сучасністю, та, одночасно, тим, як жінки, знаходячись, навіть, в робочій обстановці, презентували себе: прикрашали одяг намистами, вдягали елегантні шалі та капелюшки, на лица деяких з дівчат був нанесений макіяж (ілюстр. 18). Це, звичайно, суперечило так званій виробничій пропаганді, яка, відпрацьовуючи соціальний заказ на формування образу нової жінки – передусім робітниці та колгоспниці, прославляла соціалістичну працю і трудовий ентузіазм. Аналізуючи в якості матеріалів для вивчення гендерних стереотипів 1930-х років журнали «Советское фото», «Пионер», «Работница», «Крестьянка», сучасні дослідники приходять до висновку, що у простудійованих випусках авторами не акцентується стать, не підкреслюється сексуальність і тілесність чоловіків і жінок. Для журналістики того часу була властива «нейтралізація» гендерного фактора, а самі гендерні асиметрії мали мінімальний характер³⁵.

Тож представлені на виставці фотодокументи із зображенням дніпробудівок свідчать, що в реальному житті, так би мовити «на місцях», процес створення «нової жінки» не йшов «семи-мільними» кроками. Цю рису трансформаційного періоду у кожному з експозиційних розділів проілюстровано за допомогою суто жіночих предметів: намист, спідниць, панчо, тифель на підборах – наскрізних експонатів-символів.

Для концептуальної експозиції дуже важливим є її рисунок, обумовлений ритмом, композицією та лініями, що утворюються експонатами. Так виникає експозиційне обличчя. Воно може бути суворим і легковажним, пафосним і манірним. Портрет виставки «Як Харитина Марченко ДніпроГЕС будувала» намальований різкими, короткими та динамічними мазками, що нагадують дрібний тупіт жіночих кроків. Вони вгадуються у ритмі розвішаних чорно-білих фото, рваному профілі опалубки. Рисунок побудови чіткий, геометричний. Естетика виставки стримана, навіть жорстка: блоки пронизані арматурою, цвяхами, дротом, які використовуються в якості кріплень для експонатів. Одночасно, загальне забарвлення експозиції, обумовлене

теплим золотавим, іноді м'яким сірим кольором дерев'яної опалубки, а також відсутність «холодних скляних саркофагів»³⁶ – вітрин підтримують тему портретів-образів живих людей.

Показ експозиційними засобами проблематики «жінка на великому будівництві» в загальному контексті гендерних досліджень виявилась дуже цікавою та плідною. Вона дозволила презентувати «жіноче питання» з точки зору декількох аспектів: з позиції соціально-політичної історії, історії ментальності та історії повсякдення.

Виставка «Як Харитина Марченко ДніпроГЕС будувала» стала першим експозиційним приближенням до цікавої та багатогранної проблематики, яка має надію, знайде свій розвиток в одному із розділів майбутнього музею історії індустріального Запоріжжя.

*Завідувач відділу
науково-експозиційної роботи
Світлана КОПИЛОВА*

35. Palomäki A.-M. Анализ образа женщины на основе языкового материала Крестьянок 1985, 1995 и 2005 гг. / А.-М. Palomäki // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://helda.helsinki.fi/bitstream/handle/10138/19316/analizob.pdf?sequence=2> – Дата доступа : 21.10. 2018.

36. Поляков Т. П. В поисках «живого» музея. Сценарная концепция системы экспозиций «Музея города Кранца» / Т. П. Поляков // Музей и новые технологии. На пути к музею XXI века / Т. П. Поляков. – М.: Прогресс-Традиция, 1999. – С. 42

Handwritten text on a piece of paper pinned to the wall.

Small handwritten note or card pinned to the wall.

Handwritten text on a piece of paper pinned to the wall.

Small handwritten notes or cards pinned to the wall.

Handwritten text on a piece of paper pinned to the wall.

Small handwritten note or card pinned to the wall.

Small handwritten note or card pinned to the wall.

Харитина

Харитина Марченко

Яскравими епізодами мого дитинства були розповіді бабусі Тини про те, як вона греблю будувала. Не дуже любила згадувати бабуся про ті часи. Тому в моїй пам'яті історія її життя складається здебільшого зі спогадів моєї матері, тітки та дядька і лише трохи з її особистих розповідей.

Ми, онуки, завжди знали і дуже пишались тим, що наша бабуся будувала греблю. Для нас, тих, хто народився і виріс у Запоріжжі, належність твоєї родини до історії Малої Батьківщини була предметом особливої гордості, а для мене, малої дівчинки, бабуся була подібна до героїв як от, наприклад, Павка Корчагін. Однак, згодом, коли вже подорослішала, я зрозуміла весь трагізм її долі.

На Дніпробуд моя бабуся, Харитина Митрофанівна Марченко (1893-1982), прийшла пішки із села Гаврилівка (Колончатський р-н, Херсонська обл.), без документів. Це сталося не

Ілюстрація 19.
Родина Харитини Марченко, 40-і роки ХХ ст.

випадково, оскільки сім'ю її першого чоловіка як куркулів заслали у Сибір, а вона втекла на будівництво греблі, куди брали усіх не питаючи хто ти і звідки.

Бабуся працювала у бригаді бетонниць, справою яких було втоптування ногами цементу. Таких бригад було багато і робота тривала безперервно. Працювали майже виключно жінки. Влітку, як розповідала бабуся, місили цемент босими ногами, тому що чоботи видавали, тільки коли було холодно. Працювали у чотири зміни, спали мало, але годували їх добре. Жили дівчата в теплих бараках.

Бабуся переказувала що, незважаючи на тяжку працю, упродовж майже усієї зміни вони співали, розповідали якісь історії, багато сміялися і мріяли установити рекорд. На жаль їх бригаді це не вдавалось. Під час роботи стояти не дозволяли, а короткі відпочинки були лише тоді, коли очікували нову баддю з цементом та під час обіду. Варто зауважити, що їжу привозили прямо на робоче місце. Після зміни працівники мали можливість вимитись теплою водою у бані, а вечеряти ходили у столову і там же були танці до ранку. Грошей майже не платили, проте видавали одяг і взуття.

Багато людей хворіло на малярію і помирало. Захворіла і моя бабуся. На щастя, вона не померла, її спас наш дідусь Михайло Мойсейович Половинка (1880-1953). Дідусь бричкою привозив до лазарету будівництва мед зі своєї пасіки. Одного разу він побачив Харитину, коли вона лежала на ліжку у коридорі лазарету. Бабуся була тяжко хвора. Лікар звернув увагу дідуся на дівчину, що помирає. Дід впізнав в бабусі подругу своєї односельчанки і забрав жити до себе у с. Маячка (Василівський р-н, Запорізька обл.). Дійсно, у бабусі в бригаді була подруга із с. Маячка, у якої вона гостювала під час рідких вихідних днів. Дід Михайло був старшими за бабусю на 13 років і на той час вже був вдівцем та мав двох доньок.

На превеликий жаль, ми не знаємо в якому році бабуся прийшла на будівництво, але у 1933 у неї вже народився хлопчик, який помер немовлям. У 1934 році родилась моя тітка Лідія, у 1936 – дядько Анатолій, а у 1938 році – моя матуся Раїса. Все своє наступне життя бабуся працювала у колгоспі.

Завідувач відділу музейних комунікацій
Тетяна МИТРОФАНОВА

Фото. Харитина Марченко (1893-1982)

Родинний архів Т. Г. Митрофанової

Фото. М. М. Андрушина, 1944 р.

Автор невідомий

Фотопапір, друк, 85*50 мм

акт №171 від 08.07.1981

Матеріали ветерана Дніпробуду Меланії Матвіївни Андрушиної (1907-?)

НЗХ 18566/ФН-2283

Розрахункова книжка робочої Дніпробуду М. М. Андрушиної, розпочата 09.02.1931 р.

Папір, друк, рукопис, 105*70 мм

акт №171 від 08.07.1981

Матеріали ветерана Дніпробуду Меланії Матвіївни Андрушиної (1907-?)

НЗХ 18563/П-12334

Черевики жіночі, кінець XIX–початок XX ст.

Шкіра, мідь, 285*120 мм

акт №184 від 29.11.1979

НЗХ 11009/ТШ-307

Туфлі жіночі, кінець XIX–початок XX ст.

Шкіра, метал, фабричне виробництво, 255*95 мм

акт №193 від 29.11.1979

НЗХ 11026/ТШ-326

Черевики жіночі, кінець XIX–початок XX ст.

Шкіра, метал, 270*125 мм

акт №193 від 29.11.1979

НЗХ 11027/ТШ-327

Туфлі жіночі, кінець XIX–початок XX ст.

Шкіра, 240*85 мм
акт №194 від 29.11.1979
НЗХ 11034(1)/ТШ-337

Туфлі жіночі, кінець XIX–початок XX ст.

Шкіра, метал, фабричне виробництво, 290*85 мм
акт №193 від 29.11.1979
НЗХ 11034(2)/ТШ-338

Чоботи жіночі, початок XX ст.

Шкіра, 34 розмір, 215*290 мм
акт №364 від 22.12.1981
НЗХ 20090/ТШ-670

Чоботи, Німеччина, 1940-і роки

Шкіра, 39 розмір
акт №32 від 31.10.2016
НЗХ 30829/ТШ-1075

Личаки чоловічі, Росія, кінець XIX–початок XX ст.

Плетіння, конопляна мотузка, 280*135 мм
акт №193 від 29.11.1979
НЗХ 11025(2)/Д-173

Валіза, XX ст.

Штучна шкіра, метал, 450*280*120 мм
акт №13 від 15.03.1929
НЗХ НДФ-47622

**Хустка жіноча шовкова,
кінець XIX ст.**

Шовк, фабричне ткацтво,
1460*1460 мм
акт №269 від 09.10.1980
НЗХ 16012/ТШ-469

**Сорочка чоловіча, Україна,
початок XX ст.**

Домоткана тканина,
800*1580 мм
акт №23 від 11.12.2007
НЗХ 28482/ТШ-1035

**Фартух–«завіска», Росія,
XX ст.**

Поплін, батистова прошва,
590*790 мм
акт №167 від 29.11.1979
НЗХ 10988/ТШ-286

Скриня

Дерево, 720*455*470 мм
акт №5 від 09.04.2009
НЗХ 28911/Д-475

Рушник

Тканина, вишивка
акт №281 від 21.10.1981
НЗХ 19493/ТШ-650

**Сорочка жіноча, спідня із
фабричної тканини, 1930-і
роки XX ст.**

Тканина, 48 розмір.
акт №28 від 26.03.1985
НЗХ 23894/ТШ-819

**Глечик для молока
(гладущик)**

Глина, Ø175*Ø2110*220 мм
акт №57 від 04.08.1989
НЗХ 25477/КС-1105

**Хустка біла, гаптована чор-
ними нитками болгарським
хрестиком, Росія, XX ст.**

Тканина, гаптування,
880*780 мм
акт №192 від 29.11.1979
НЗХ 11022/ТШ-324

**Ікони велика і мала,
збільшений портрет роди-
ни Х. Марченко, 40-і роки
XX ст.**

Родинний архів
Т. Г. Митрофанової

Дзвін залізничний, бронзовий, кінець XIX–початок XX ст.

Бронза, Ø 195 мм
акт №169 від 26.06.1981
НЗХ 18537/М-4032

Фото. Мешканці с. Вознесенівка йдуть на будівництво Дніпробуду, 1927-1932-і роки

Автор невідомий.
Фотопапір, друк, 90*140 мм
акт №32 від 25.02.1977
НЗХ 6024/ФН-471

Фотокопія. Грабарі на початку будівництва ДніпроГЕСу, 1927-1928 роки

Автор невідомий.
Фотопапір, друк, 152*102 мм
акт №223 від 21.09.1976
НЗХ НДФ-3314

Фотокопія. Ударна група чорноробочих, 1932 р.

Автор невідомий.
Фотопапір, друк, 130*180 мм
акт №223 від 21.09.1976
НЗХ НДФ-2560

Фотокопія. Ударна група чорноробочих, бригадир Ковтун, 1932 р.

Автор невідомий.
Фотопапір, друк, 130*180 мм
акт №223 від 21.09.1976
НЗХ НДФ-2649

Табельний жетон (№6397) робітників Дніпробуду

Мідь, штампування, 32*41 мм
акт №40 від 22.10.1973
НЗХ 1505/М-713

Табельний жетон (№3990) робітників Дніпробуду

Мідь, штампування, 30*40 мм
акт №75 від 17.04.1981
НЗХ 17848/М-3974

Копія трудового списку М. С. Мороченка, від 1897-1934 рр. Запис завірено печаткою Управління Дніпробуду

Папір, друк, 144*220 мм
акт №253 від 03.11.1976
НЗХ 5165/П-2015

Матеріали учасника будівництва ДніпроГЕС М. С. Мороченка (1887-1968)

Розрахункова книжка №13183 від 29.09.1927 р., видана Б. І. Дзюбі. Його було прийнятого на посаду змазувальника екскаватора у відділ земельних і скельних робіт Дніпробуду (Кічкас)

Папір, друк, 173*105 мм
акт №108 від 07.12.1982
НЗХ 21248/П-14410

Матеріали учасника будівництва ДніпроГЕС Б. І. Дзюби (1909-?)

Розрахункова книжка №20180 від 14.06.1929 р., видана Б. І. Дзюбі. Його було прийнятого на посаду машиніста Дніпробуду

Папір, друк, 175*107 мм
акт №108 від 07.12.1982
НЗХ 21252/П-14414

Матеріали учасника будівництва ДніпроГЕС Б. І. Дзюби (1909-?)

Білет членський №2123 Міжнародної організації допомоги борцям за революцію (секція СРСР), від 27.09.1930 р., виданий Б. І. Дзюбі

Папір, друк
акт №108 від 07.12.1982
НЗХ 21256/П-14418

Матеріали учасника будівництва ДніпроГЕС Б. І. Дзюби (1909-?)

Білет членський №1117 Товариство Червоного Хреста УРСР від 27.03.1932 р., виданий Б. І. Дзюбі, комітетом Дніпробуду

Папір, друк, 75*48 мм
акт №108 від 07.12.1982
НЗХ 21271/П-14430

Матеріали учасника будівництва ДніпроГЕС Б. І. Дзюби (1909-?)

Білет членський МОПР – Міжнародної організації допомоги борцям революції від 24.09.1930 р., виданий Б. І. Дзюбі

Папір, друк, 85*57 мм
акт № 108 від 07.12.1982
НЗХ 21273/П-14432

Матеріали учасника будівництва ДніпроГЕС Б. І. Дзюби (1909-?)

Монета номіналом «20 копійок», 1931 р.

Метал, Ø 22 мм
акт №209 від 02.09.1980
НЗХ 15330/М-3719

Монета номіналом «20 копійок», 1933 р.

Метал, Ø 22 мм
акт №12 від 17.02.1983
НЗХ 21791/М-4587

Монета номіналом «15 копійок», 1932 р.

Метал, Ø 19 мм
акт №12 від 17.02.1983
НЗХ 21790/М-4584

Монета номіналом «15 копійок», 1932 р.

Метал, Ø 19 мм
акт №12 від 17.02.1983
НЗХ 21790/М-4585

Монета номіналом «10 копійок», 1932 р.

Метал, Ø 17 мм
акт №12 від 17.02.1983
НЗХ 21749/М-4583

Монета номіналом «2 копійки», 1932 р.

Метал, Ø 18 мм
акт №159 від 30.08.1978
НЗХ 1757/М-2449

Державний казначейський білет №И-0179217 «1 рубль золотом», 1928 р.

Папір, друк, 150*80 мм
акт №31 від 02.02.1980
НЗХ 11867/П-6556

Грошовий знак вартістю п'ять карбованців, серія ЛУ №997794, СРСР, 1934 р.

Папір, друк, 150*65 мм
акт №40 від 13.03.1978
НЗХ 8115/П-3662

Поштова листівка з Одеси в Управління Дніпробуду з пропозицією залізних печей для робітничих бараків, 1927 р.

Папір, друк, рукопис, 140*90 мм
акт №16 від 20.05.1977
НЗХ 5821/П-2441
Матеріали учасника будівництва ДніпроГЕС І. Г. Невмиваки

Газета «Известия» №281 від 10.10.1932 р.

Папір, друк, 480*660 мм
акт №206 від 02.09.1980
НЗХ 15270/П-10040

Муза

БЛОК «МУЗА» висвітлює проблематику жіночих професій на Дніпробуді, а також присвячений жінкам, які були пов'язані із ДніпроГЕСом через своїх чоловіків, батьків та братів. Ім'я Муза належить дружині начальника гідротехнічних робіт правого берега Дніпробуду І. І. Кандалова. Окрім цього імені про Музу Акзамовну нам нічого невідомо. Проте, саме вона передала нашому музею колекцію предметів, що належали її чоловіку, для збереження доброї пам'яті про нього.

Провідним образом розділу, його концептом постає накритий стіл, оскільки дружина дніпробудівця, чекаючи свого чоловіка після робочої зміни, накривала вечерю, а на обід збирала йому «тормозок»; дуже часто жінки влаштовувались на Дніпробуд саме в заклади громадського харчування.

На кінець 1927 р. на будівництві ДніпроГЕСу працювало дві їдальні – для службовців і для робітників (ілюстр. 20). У першій їдальні обід з двох страв гарної якості коштував 65 копійок, у другій – від 27 до 40 копійок, але неякісний та малокалорійний, що призводило до відкритого незадоволення робітників з цього приводу. Крім того, робітничі їдальні мали можливість забезпечити 600-700 обідів, чого катастрофічно не вистачало. Тому на Дніпробуді набула поширення артільна форма харчування. Артіль у 20-30 чоловік наймала собі кухарку, а адміністрація надавала приміщення під кухню. На кінець року на будівництві нараховувалося 145 непогано обладнаних артільних кухонь. Становище кухарки в артілі в цілому було важке. Заробітна платня коливалася від 12 до 15 карбованців. За ці гроші вона повинна була готувати їжу, прати, ремон-

тувати одяг та стерегти майно членів артілі¹. В блоці «Муза» ця тема ілюструється експонатами-маркерами: пральною дошкою, що ніби спирається на ніжку «накритого столу», вказуючи на поліфункціональну роль артільної кухарки; а також фотознімком та його збільшеною копією «Бригада виконробу Рубана на будівництві моста аванкамери. Правий берег, 1930». Ми припускаємо, що дві жінки на фото, можливо, і є кухарками артілі (ілюстр. 21).

В липні 1928 р. на правому березі Дніпра було відкрито взірцеву фабрику-кухню (третя в СРСР), яка була розрахована на обслуговування 8 тис. робітників та приготування 18-20 тис. страв на добу (експонат-маркер – фотокартка «Внутрішній вигляд фабрики-кухні. Їдальня зала» в альбомі «Дніпробуд», 1929 р.). Основне обладнання (котли, машини, печі) – марки «Сіменс». Між тим, надії, які покладалися на діяльність фабрики-кухні не виправдалися. За умов загальної нестачі харчів і товарів, процвітав блат та хабарництво, якість їжі залишалась незадовільною, панувала антисанітарія. Запобігаючи повного занепаду роботи фабрики, управління будівництва ДніпроГЕСу, передало її для експлуатації товариству народного харчування².

1. Ткаченко В. Г. Побут будівельників Запорізького індустріального комплексу (кінець 20-х – початок 30-х років ХХ ст.) / В. Г. Ткаченко // Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету. – 2004. – Вип. XVIII. – С. 199
2. Вейде Б. Записки будівельника (1908-1935) / Б. Вейде; [упорядник Н. Швайба]. – К., 2012. – С. 120.

*Ілюстрація 21.
Бригада виконроба Рубана на будівництві
моста аванкамери. Правий берег, 1930 р.
(17846/ФН-2149)*

Ілюстрація 20.
«Фабрика-кухня Дніпробуду», 1930 р.
(НДФ-3326)

Тема робітниць кухні ілюструється історією життя Тетяни Лейкіної. Вона, мати двох дітей, у червні 1927 р. влаштувалась на роботу прибиральницею до маленької їдальні недалеко від контори. Працювала з п'ятої години ранку і аж допізна, тож повернутись додому не встигала, тому доводилось ночувати на горищах. Оскільки в бараках було так холодно, що ганчірка, за словами жінки, примерзала до рук, Тетяна застудила собі руки й ноги. Тому після відкриття фабрики-кухні Лейкіна попросилась туди на роботу. Директор фабрики-кухні Штейнберг був людиною жорсткою, не зважав на те, що перед ним жінки, примушував їх працювати цілий день, а після – до дванадцятої – носити важке. Проте, через місяць Тетяну перевели подавальницею до їдальні, через рік підвищили до завідуючої цієї їдальнею. Там вона пропрацювала до завершення будівництва, після чого була переведена завідуючою їдальнею у місті³.

На окремі ділянки Дніпробуду їжа розвозилася в термосах. В блоці «Муза» відтворюється сцена обідньої перерви, коли жінки зібралися покуштувати страв, спеціально привезених для них з робочої їдальні. Композиція включає стіл (експозиційна бутафорія), на якому представлені характерний посуд 20- 30 х рр.: чайник⁴, порцелянові тарілки^{5,6}, глиняна миска⁷. Пів-

колом біля нього розташовані пошиті вручну спідниці⁸, та плаття⁹ (експонати-символи), які разом з лопатами й кайлами транслюють тему використання жінок на важких роботах та підкреслюють дисонанс жіночності та тяжкої праці, до якої були залучені дніпробудівки. Оскільки в означений період жінки розглядалися передусім як трудовий резерв для індустріалізації, їх рівноправність означала паритет в оволодінні важкими «чоловічими» професіями, пов'язаними з фізичною працею. У 1932 р. інститути профзахворювань, гінекології, охорони материнства і дитинства, охорони праці обстеживши роботу жінок 138 професій у важкій промисловості і прийшли до висновку, що «ні з боку санітарно-гігієнічного характеру, ні з точки зору захворюваності, травматизму і економічної ефективності праці немає ніяких протипоказань до широкого впровадження жіночої праці в усі перераховані професії» (слюсаря, токаря, монтера, фрезерувальника, зварювальника, кранівника та ін.)¹⁰.

В серпні 1930 р. на будівництві ДніпроГЕСу в зв'язку із складною ситуацією з вантажно-розвантажувальними операціями та дефіцитом вантажників, до цієї роботи стали залучати жінок. Наприклад, залізо вантажили та розвантажували арматурники, серед яких було багато дівчат. Цю тему розкриває оригінальне фото «Група курсантів ЦІП (Центральний інститут праці). Дніпробуд, 30.04.1930»; на зворотньому боці - на-

3. Лютый А., Варяник О. Рожденные Днепростроем. – Д.: Глазунов С. А., 2012. – С. 99.

4. Чайник емальований, 1941 р. // Музейний фонд України / Національний заповідник «Хортиця». – інв. №8731/М-2443

5. Тарілка для перших страв фабрики-кухні Дніпробуду 1927-1932-і роки // Музейний фонд України/ Національний заповідник «Хортиця». – інв. №21055/КС-1022

6. Тарілка мілка, на внутрішній частині бортиків надпис: «Общественное питание под огонь рабочей самокритики», 1930-і роки // Музейний фонд України / Національний заповідник «Хортиця». – інв. №23656/КС-1083

7. Миска, Україна, ХХ ст. // Музейний фонд України / Національний заповідник «Хортиця». – інв. №28275/КС-1279

8. Спідниці жіночі льняні, Україна, кінець ХІХ–початок ХХ ст. // Музейний фонд України / Національний заповідник «Хортиця». – інв. №24281/ТШ-839, 24280/ТШ-838

9. Сорочка жіноча, різновид крою «лоцманської сорочки» // Музейний фонд України / Національний заповідник «Хортиця». – інв. №26585/ТШ-974

10. Мазурова Я. С. Участие женщин в социалистической индустриализации страны / Я. С. Мазурова // Российские женщины в XX веке. Опыт эпохи [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.a-z.ru/women/texts/s_35r-e.htm – Дата доступу : 21.10. 2018.

Ілюстрація 22.
Група курсантів ЦІП (Центральний інститут праці), Дніпробуд, 1930 р. (НДФ-3307)

пис: «На память Катюше. Готовил арматурщиков». А також збільшене фотокопія «Бригада арматурщиків на строительстве плотины. Днепрострой, 1931» (ілюстр. 22).

Ще одна рідкісна спеціальність для жінки – ремонтник паровозу. Цей сюжет транслює оригінальне фото та збільшена його копія «Комсомольська бригада дострокового ремонту паровоза серія «ЄХ» на Дніпробуді, 1931-32 рр.» (ілюстр. 23); скринька паровозного машиніста Кішинського Євгена Яковича (в таких скриньках носили обіди на роботу), що була передана до музею його дружиною; бідон для рідини, якою змазували паровози, та ліхтарик машиніста¹¹. Скринька паровозного машиніста виступає од-

ночасно експонатом-маркером для концепту «накритий стіл» та середовищним експонатом в комплексі, присвяченому ремонту паровозів.

Незважаючи на офіційну ідеологію про жінку, що працює не через економічну необхідність, а задля бажання самовираження і почуття обов'язку перед державою, для більшості жінок робота поза домом, як і раніше, представлялася вимушеною мірою, спробою виправити важке економічне положення. Число непрацюючих жінок, як і раніше, залишалося високим. Так, у роки першої п'ятирічки на роботу в різні галузі промисловості прийшло тільки 30% домогосподарок¹². Цю тему ілюструє фотопортрет Ф. Леп-

11. Ліхтар шляхового обхідника, м. Олександрівськ, кінець XIX ст. // Музейний фонд України / Національний заповідник «Хортиця». – інв. №15301/М-3708

12. Мазурова Я. С. Участие женщин в социалистической индустриализации страны / Я. С. Мазурова // Российские женщины в XX веке. Опыт эпохи [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.a-z.ru/women/texts/s_35r-e.htm – Дата доступа : 21.10. 2018.

Ілюстрація 23.
Комсомольська бригада дострокового ремонту паровозу серії «ЄХ» на Дніпробуді, 1931-32 роки (НДФ-2654)

Ілюстрація 24.
М. Н. Кириленко (Ковпик) з учнями
денної школи в п. Верхня Хортиця, 1926-
1928 рр.
(НДФ-11766)

пик – бабусі співробітниці Національного заповідника «Хортиця» О. В. Палійчук.

В блоці «Муза» окремим тематичним комплексом представлена тема дружин Дніпрогесовців. Влітку 1929 р. з'ясувалося, що бетонування середньої протоки зривається. На робочих зборах було вирішено цього не допустити і працювати всім, не зважаючи на час. Коли дружини дніпробудівців дізналися про рішення своїх чоловіків, вони зібралися на мітинг і постановили стати на роботу, спуститися в протоку і своїми руками замінити відсутню силу. «Жінки заповнили протоку» і незабаром прорив був ліквідований (оригінальні фото: «Боротьба с паводком, Дніпробуд, весна 1929-1930»¹³, «Земельні роботи в середній протоці, 1929»¹⁴).

Середовищними експонатами розділу «Муза» виступають колекція фото та документів з особистого архіву співробітниці Національного заповідника «Хортиця» Т. Є. Вороніної (сімейний портрет родини Н. М. Вороніна, його закордонний паспорт та посвідчення інженера Дніпробуду). А також предмети з колекції Національного заповідника «Хортиця» (фотосвітлин: «Кириленко Марія Назаровна (Ковпик) з учнями денної школи в п. Верхня Хортиця, 1926-1928» (ілюстр. 24); «Ветеран будівництва ДніпроГЕС Ботвінов С.І. з дружиною, 1928 р.»¹⁵).

В блоці «Муза» застосований експозиційний прийом перенесення з фотознімків в простір інсталяції деяких деталей сюжету. Так, в якості кріплень переднього плану використані конструкції, що нагадують арматуру з фотокопії «Бригада арматурників на будівництві греблі. Дніпробуд, 1931 р.». На пральну дошку накинуті ажурні панчохи, майже такі ж самі як на дівчині з фотокопії «Геодезична група відділу досліджень Дніпробуду, 1927 р.» Один з манекенів, що одягнутий у характерну «лоцманську сорочку», спирається на лопату як жінка в сукні з фотокопії «Скельні роботи». Таке експозиційне «проникнення» минулого в сьогодення надає додаткової атрактивності образу та певною мірою, відповідає на питання про призначення сучасного музею – бути цікавим, а головне, зрозумілим відвідувачу.

Так вийшло, що розділ «Муза» розповідає про жінок, чії долі не характеризуються кар'єрним злетом, трудовими подвигами або заповзятю відданістю професії. Він про простих жінок із звичайними долями і рядовими біографіями. Але їх було більшість. І саме завдяки цим жінкам у 1932 році в місті Запоріжжя було побудовано найбільшу в світі гідроелектростанцію.

Завідувач відділу
науково-експозиційної роботи
Світлана КОПИЛОВА

13. Фотокопія. Боротьба з паводком, Дніпробуд, весна 1929-30-і роки // Музейний фонд України / Національний заповідник «Хортиця». – інв. №НДФ-2877

14. Фотокопія. Земельні роботи у середній протоці, 1929 р. // Музейний фонд України / Національний заповідник «Хортиця». – інв. № НДФ-2869

15. Фото. Ветеран будівництва ДніпроГЕС Ботвінов С.І. з дружиною, 1928 р. // Музейний фонд України / Національний заповідник «Хортиця». – інв. №4342/ФН-120

Никифор Воронін

Історія, перш за все, вивчає процес саме людського існування у всьому його розмаїтті та багатоплановості. І саме індивід, жива людська одиниця, зв'язує усі події та явища між собою, формуючи яскраве тло історії як науки і не тільки. Так, наприклад, цікавою є мікроісторія, дослідження якогось певного, конкретного явища, через котре розкривається чіткість та логічність загальної картини буття. Зокрема, звертаючись до приватної, особистісної історії, дослідник роздивляється людський індивід як складову частину довоколишнього повсякденного життя певної епохи.

Колосальні історичні процеси здійснюються саме людьми, з їх суб'єктивним сприйняттям та життєвим досвідом. Саме досвід попереднього життя безпосередньо впливає на подальші історичні процеси, учасником та свідком котрих є індивід.

Розглянемо життєвий шлях Никифора Михайловича Вороніна (1882-1946) – біглого есера, інженера, чоловіка та батька.

Отже, 02 червня 1882 року в посаді Добрянка¹ Чернігівської губернії, в одному з найбільших центрів старообрядництва Російської імперії, в родині будівельника народився син Никифор. Він закінчив Інститут Шляхів Сполучення (і нині діючий «Институт Путей Сообщения имени императора Александра I» м. Санкт-Петербург, Росія), здобув, освіту інженера, про що було зазначено в метричній книзі міста Чернігова за 1921². До речі, у виданому 27 квітня/10 травня 1917 року російською місією в Швейцарії паспорті віросповідання Вороніна було зазначено як «старообрядницьке». Там само проставлено канцелярський штамп з особливими прикметами отримувача документа. З того, що можна розібрати на доволі поношеному й від того пошкодженому документі, видно що «волосся каштанове, очі блакитні, ніс та рот звичайні, борода – поголена, обличчя овальне, колір – натуральний». В сімейному архіві родини Вороніних також збереглися фотокартки Никифора Михайловича часів його навчання в Інституті, службі в армії, фото з паспорту 1917 року, сімейні знімки 1922, 1932 років. Згідно «Біографічного довідника Всесоюзного товариства бувших по-

*Ілюстрація 25.
Никифор Ворнін, 1906 р., перед арештом
(родинний архів Т. Є. Вороніної)*

літкаторжан за 1929 рік»³, Воронін з 1902 року «співчував» партії соціалістів-революціонерів, займався розповсюдженням літератури та «вів художню пропаганду» серед студентів та солдат Вовчанська, Петербургу, Харкова, Києва, Варшави та Баку. Мав партійні прізвиська «Ніколай» та «Герман». У 1907 році вступає до лав партії есерів, продовжуючи пропагандистську діяльність. Та у закордонному паспорті, виданому навесні 1917 року, він зазначив, що 1905 року був призваний на військову службу рядовим 4-го залізничного батальйону, який саме у зазначений час, період російсько-японської війни, був включений до другої залізничної дивізії та забезпечував термінове прокладання полотна, підвіз та розвантаження вантажів та особового складу (ілюстр. 25).

Далі, у вересні 1907 року Никифор Михайлович був арештований поліцією в м. Севастополь і 07 травня 1908 року засуджений (у Державно-

1. Паспорт Вороніна Н. М. №37/III. 1917 рік.
2. ДАЧО Ф.679, оп. 10, спр. 3575, с.92

3. Политическая каторга и ссылка. Биографический справочник членов о-ва политкаторжан и ссыльно-поселенцев. – М., Издательство Всесоюзного общества политкаторжан и ссыльно-поселенцев, 1929. – С. 125

Ілюстрація 26.
Випис з книги реєстрації шлюбів
(родинний архів Т. Є. Вороніної)

му архіві Одеської області у фонді «Военно-окружної суд Одеського воєнного округу 1907-1909 гг.» карної справи Вороніна не зберіглося) відповідно до частини другої статті 102 Карного Кодексу Російської імперії за приналежність до Севастопольської організації СР на шість років каторги, яку відбував спершу там же в Севастополі, а потім, до 1913 року, вже у Смоленську. У 1914 році був відправлений на поселення в село Бірюльки Іркутської губернії, звідки, того ж року, втік до м. Мюнхен⁴. Після Лютневої революції у Російській імперії в Швейцарії отримав закордонний паспорт для добровільного повернення до Російської імперії з метою «проходження військової служби». За штампами в паспорті можна простежити курс слідування політемігранта Вороніна крізь європейські країни в революційну Росію.

Отже, наприкінці квітня (за європейським календарем – в першій третій травня) «российским поверенным в делах» Андрієм Михайловичем Ону Никифору Михайловичу Вороніну було видано «по уповномоченію Временного Росийского Правительства» паспорт для вільного проїзду. Судячи зі штампів він курсував через території Франції, Британії, Норвегії, Швеції та теперішньої Фінляндії.

Відомо також, що Никифор Михайлович був членом Товариства колишніх політкаторжан та засланців та мав членський квиток №366, тобто

був зареєстрований в перших роках створення Товариства. Проте, судячи з досліджених справ фонду 894 Державного архіву Запорізької області⁵ про діяльність Товариства, активної участі в ньому не приймав.

Надалі відомий документ про одруження Никифора Михайловича з Ксенією Миколаївною Філіпповською (ілюстр. 26).

До речі, Микола Трохимович Філіпповський значиться почесним громадянином міста Кременчук, антрепренером Зимового театру⁶.

Надалі, біографію Ксенії Миколаївни не досліджовано. Відомо, лишень, що її було поховано на Бородинському кладовищі міста Запоріжжя поруч з чоловіком.

Згодом, виявлені метричні записи по місту Чернігів, які підтвердили народження - 26 квітня 1922 року одного з синів – Всеволода, номер запису 324/191. На той час Воронін проживав за адресою вул. Магістратська, д. 2, наразі цього будинку не існує. Причому в метриці роком народження Никифора вказано 1883 рік. А Ксенії Миколаївни – 09 листопада 1895 року, що підтверджено свідоцтвом про одруження за 30 квітня 1920 року. Професія чоловіка – інженер, дружини – домогосподарка. Тобто, в раніших та пізніших документах було зафіксовано 1882 рік народження, на відміну від свідоцтва про шлюб.

5. ДАЗО Ф.894

6. Театральный город 19-го века / Наш Кременчук (21.03.2017).

4. Там само

Ілюстрація 27.
Родина Вороніних, 1932 р.
(родинний архів Т. Є. Вороніної)

Надалі Воронін згадується в зв'язку з документом про роботу на Дніпробуді в якості «производитель работ» за 1928 рік, виданим у березні Управлінням Головного інженера «Учраспред» у с. Кічкас, Запорізької округи, строком до 01 квітня 1928 року. Згодом він отримує срібну медаль 1928 року за участь в проекті будівництва Горлівського комбінату, діючого й понині на окупованій території.

А потім документів щодо життя й діяльності Никифора Вороніна не виявлено. Загалом, існують фото з сімейного архіву приблизно періоду 1930-х років. Однак, видимих ознак приналежності до тієї чи іншої соціальної групи чи трудової діяльності на них не помітно. Проте є фотокартка, датована 1932 роком і підписана «Харьков» (ілюстр. 27).

Зберіглася лишень нотаріально завірена рукописна копія свідоцтва про смерть Никифора

Вороніна, датована січнем 1946 року (64 роки віком), видана на ім'я Лідії Вороніної на адресу 7-е селище міста Запоріжжя, дім 73 а (район між ПК ім. Кірова та вулицею Макаренка).

Таким чином, на основі доволі уривчастих даних, можна прослідкувати життєвий шлях непересічної, навіть за мірками того часу, особистості, в життєвому шляху котрої віддзеркалилась переломна епоха, частиною якої були політичні рухи, соціальні зрушення, зміни у державотворенні, промислове будівництво. Зв'язуюча роль індивіда – цікаве та корисне в пізнанні історичного процесу явище. І на прикладі Никифора Вороніна можна цілком певно стверджувати про домінуючу роль особистості у творенні багатозарової дійсності.

Науковий співробітник
Максим ШТАТСЬКИЙ

Феодосія Леппик

Свою прабабусю Феодосію Дмитрівну Леппик (1888-1978) я пам'ятаю вже глибокою старенькою, що сиділа на дивані чи в кріслі і перебирала клаптики тканини різної фактури. Вона доживала в родині свого меншого сина Доброслава – мого діда. Тоді, звичайно, я мало цікавилась її життям, та і пішла вона від нас якось тихо і смиренно. Похована на Першотравневому кладовищі, майже біля балки.

В дорослому віці вже більше починаєш цікавитись життям своїх померлих родичів, починаєш думати про те, чи пам'ятатимуть тебе.

З розповідей моїх рідних дізналась, що Феодосія Леппик народилась в 1888 році і в молодому віці жила в Токмаку, служила у багатих панів, доглядала там дітей. Дітей приходили навчати гувернери, і разом з ними вона і навчилася читати.

Одного разу, пішла моя прабабуся разом із своїми подругами на модні тоді сеанси гіпнозу. Не вірячи в передбачення, вона, сміючись, сказала подругам: «Що він мені може сказати? Навіщо я сюди прийшла?». Гіпнотизер, мабуть учувши це, зупинився біля неї і промовив: «Ви дівчино дарма не вірите. От ви, наприклад, вийдете заміж пізно і за іноземця, це я точно бачу!». Слово «іноземець» російською звучить «иностранец», і було почуто її подругами як «странник» або «нищий» і вони ще не один раз сміялись над нею. Дійсно, вийти заміж у 21 рік вважалося тоді вже запізно.

З моїм прадідом естонцем (дійсно іноземець!) Леппиком Йоганнесом Тенновичем вони познайомились в Токмаку, куди він приїхав працювати. Так вже вийшло, що прабабуся моя Феодосія зустрічалася вже тоді з хлопцем, який і познайомив її зі своїм другом (моїм прадідом). Через деякий час стало зрозуміло, що вона вже кохає не свого хлопця, а мого прадіда. Так і одружились. І один за одним з'явилися діти. Старший син Віктор, його доньки Елеонора і Світлана, до цього часу живуть в Запоріжжі. Потім народилась донька Ольга, син Борис, він після війни оселився в Узбекистані, в Ташкенті, працював в Міністерстві аграрної політики. Син Валентин став військовим, воював, навіть врятував колись Л. Брежнєва від смерті. Той був йому вдячний, була навіть тепла переписка з Генсеком, але мабуть, мій дід віддав її в музей.

*Ілюстрація 28.
Феодосія Леппик, початок ХХ ст.
(родинний архів О. В. Палійчук)*

Син Доброслав (мій дід) працював електриком на заводі «Моторобудівник», був парторгом в цеху. Ще один син, ім'я якого не пам'ятають мої рідні, додавши собі віку, пішов на фронт і загинув там під Дніпропетровськом у віці 16 років. Шістьох дітей народила Феодосія Леппик своєму чоловікові.

Їх життя проходило в постійних випробуваннях і переїздах. Жили вони і в Токмаку, і в Запоріжжі, і в Керчі, де прабабуся ходила з револьвером, мабуть була необхідність. Розказувала навіть як тікали від Махна, бо чогось він не любив Леппіка.

Прадід мій, як розповідала прабабуся моїй мамі, при будівництві ДніпроГЕСу, весь час там пропадав, бо хотіли припинити крадіжки на фабриці-кухні для будівельників. І ось тут їй стало в нагоді вміння шити. У такий спосіб вона могла підзаробити грошей на продукти.

У 48 років вона вже залишилась вдовою і більше заміж не виходила. Любила поговорити, чим іноді докучала рідним. Померла у 1978 році у віці 90 років.

Старший науковий співробітник
Олена ПАЛІЙЧУК

Фото. Федосія Лепік (1888-1978), початок ХХ ст.
Родинний архів О. В. Палійчук

Фото. Родина Вороніних, Харків, 1932 р.
Родинний архів Т. Є. Вороніної

Випис з книги реєстрації шлюбів
Родинний архів Т. Є. Вороніної

Посвідчення інженера Дніпробуду Н. М. Вороніна
Родинний архів Т. Є. Вороніної

Паспорт №37/III, виданий 27.04.(10.05)1917 р., на ім'я Н. М. Вороніна
Родинний архів Т. Є. Вороніної

Фотокопія. «Фабрика-кухня Дніпробуду», 1930 р.
Автор невідомий
Фотопапір, 130*180 мм
акт №32 від 25.02.1977
НЗХ НДФ-3326

Фотоальбом «Дніпробуд», 1929 р.

Папір, рукопис, 225*325 мм
акт №100 від 26.11.1976
НЗХ 4195/П-1591

Салатниця фаянсова, на зовнішній частині бортів зображені піонери з горнами. Є клеймо: «Всеукртрест», 1930-і роки

Фаянс, Ø 230 мм
акт №129 від 23.10.1975
НЗХ 2972/КС-434

Тарілка столова, на внутрішній частині бортів надпис: «РККА фабрика «Комінтерн» СРСР», 1920-і роки

Фаянс, Ø 200 мм
акт №320 від 03.11.1980
НЗХ 16389/КС-925

Тарілка десертна, на внутрішній частині бортів зображені трактор і МТС. Є клеймо: «Foreign made», початок 1930-х років

Фаянс, Ø 220 мм
акт №49 від 06.06.1985
НЗХ 24021/КС-1084

Тарілка для перших страв фабрики-кухні Дніпробуду 1927-1932-і роки

Фаянс, Ø 230 мм
акт №86 від 22.09.1982
НЗХ 21055/КС-1022

Тарілка мілка, на внутрішній частині бортів надпис: «Общественное питание под огонь рабочей самокритики», 1930-і роки

Фаянс, Ø 230 мм
акт №218 від 20.07.1984
НЗХ 23656/КС-1083

Миска, Україна, ХХ ст.

Глина, Ø 230 мм
акт №18 від 17.07.2006
НЗХ 28275/КС-1279

Виделка з чотирма зубцями, металева, на ручці нанесено рослинний орнамент, 20-30-і роки ХХ ст.

Метал, 185 мм
акт №2 від 12.01.1983
НЗХ 21697/М-4564

Виделка з чотирма зубцями, металева, на ручці нанесено орнамент у вигляді лаврового вінка, 20-30-і роки ХХ ст.

Метал, 183 мм
акт №2 від 12.01.1983.
НЗХ 21697/М-4565

Чайник емальований, 1941 р.

Метал
акт №150 від 01.09.1979
НЗХ 8731/М-2443

Спідниця жіноча льяна, Україна, кінець ХІХ–початок ХХ ст.

Льон, домоткане полотно, ручна робота, 46-48 розмір
акт №83 від 21.10.1985
НЗХ 24281/ТШ-839

Спідниця жіноча льяна, Україна, кінець ХІХ–початок ХХ ст.

Льон, полотно, ручна робота, 46-48 розмір
акт №83 від 21.10.1985
НЗХ 24280/ТШ-838

Спідниця жіноча

Полотно
акт №1/4а від 07.02.1972
НЗХ 1048/ТШ-7

Сорочка жіноча, різновид крою «лоцманської сорочки»

Конопляні нитки, ситець, ткацтво, шиття, 46 розмір
акт №83 від 07.07.1985
НЗХ 26585/ТШ-974

Намісто скляне, одна нитка із 73 намистинами

Скло
акт №155 від 04.09.1977
НЗХ 8746/КС-664

Панчохи бавовняні, XX ст.

Бавовняна нитка, в'язання, 37 розмір
акт №21 від 22.06.2012
НЗХ 29493/ТШ-1067

Скринька паровозного машиніста, 1927-1932-і роки

Метал, 250*240*320 мм
акт №178 від 25.09.1978
НЗХ 28806/М-2467
Матеріали учасника Дніпробуду Євгена Яковича Кішинського (?-1977)

Ліхтар шляхового обхідника, м. Олександрівськ, кінець XIX ст.

Метал, 100*100*170 мм
акт №209 від 02.09.1980
НЗХ 15301/М-3708

Фото. Фото для дошки пошани на Дніпробуді Є. А. Худякової – електромонтера на будівництві ДніпроГЕС, 1932 р.

Автор невідомий, фотопапір, друк, 85*130 мм

акт №221 від 27.08.1981

НЗХ 18937/ФН-2392

Матеріали з архіву Євдокії Андріївни Худякової (1906-?), яка працювала на будівництві і відбудові ДніпроГЕС

Фото. Є. А. Худякова і В. В. Сілін – електромонтери ДніпроГЕС, 1933 р.

Автор невідомий

фотопапір, друк, 90*120 мм

акт №221 від 27.08.1981

НЗХ 18936/ФН-2391

Матеріали з архіву Євдокії Андріївни Худякової (1906-?), яка працювала на будівництві і відбудові ДніпроГЕС

Фото. Є. А. Худякова на робочому місці, 1932 р.

Автор невідомий

Фотопапір, друк, 90*120 мм

акт №221 від 27.08.1981

НЗХ 18935/ФН-2390

Матеріали з архіву Євдокії Андріївни Худякової (1906-?), яка працювала на будівництві і відбудові ДніпроГЕС

Фото. Робітники Дніпробуду повертаються до дому після робіт на прориві греблі, 1930 р.

Автор невідомий

Фотопапір, друк, 86*64 мм

акт №32 від 25.02.1977

НЗХ 6025/ФН-472

Фото. М. Н. Кириленко (Ковпик) з учнями денної школи в п. Верхня Хортиця (1926-1928)

Автор невідомий, фотопапір, друк, 110*90 мм

акт №9 від 05.09.1984

НЗХ НДФ-11766

Матеріали Марти Назарівни Кириленко (Ковпик) (1901-1978) – вчительки м. Олександрівськ (Запоріжжя), дружини дніпробудівця Ф. Д. Кириленка

Фотокопія. Боротьба з паводком, Дніпробуд, весна 1929-30-і роки

Автор невідомий

Фотопапір, друк, 180*240 мм

акт №239 від 18.10.1976

НЗХ НДФ-2877

Фотокопія. Земельні роботи у середній протоці, 1929 р.

Автор невідомий
Фотопапір, друк, 180*240 мм
акт №239 від 18.10.1976
НЗХ НДФ-2869

Фото. Ветеран будівництва ДніпроГЕС Ботвінов С.І. з дружиною, 1928 р.

Автор невідомий
Фотопапір, друк, 85*135 мм
акт №118 від 18.06.1976.
НЗХ 4342/ФН-120

Перепустка №7/269 на ім'я Т. В. Морозової, техніка по перевірці вимірних приладів на території ДніпроГЕС

Папір, фотопапір, друк, 147*103 мм
акт №73 від 17.04.1981
НЗХ 17824/П-11786

Фото. Бригада виконроба Рубана на будівництві моста аванкамери. Правий берег, 1930 р.

Автор невідомий
Фотопапір, друк, 120*170 мм
акт №75 від 17.04.1981
НЗХ 17846/ФН-2149

Фото. Група курсантів ЦІП (Центральний інститут праці), Дніпробуд, 1930 р.

Автор невідомий
Фотопапір, друк, 115*70 мм
акт №31 від 25.02.1979
НЗХ НДФ-3307

Фотокопія. Комсомольська бригада дострокового ремонту паровозу серії «ЄХ» на Дніпробуді, 1931-32 роки

Автор невідомий
Фотопапір, друк, 130*180 мм
акт №223 від 21.09.1976
НЗХ НДФ-2654

Картка поштова «Днепрострой. Экскаватор №15», 1931 р.

Автор Сперанський, 1931 р.

Папір, друк, 147*103 мм

акт №64 від 01.04.1981

НЗХ 11786/П-11757

Молоток, початок XX ст.

Метал

акт №98 від 24.09.1979

НЗХ 10474/М-3203

Сокира з держакон, 1917 р.

Метал, дерево

акт №32 від 08.04.1985

НЗХ 23901/М-5031

Ключ гайковий 1930-і роки, XX ст.

Метал

акт №145 від 29.12.1982

НЗХ 21658/М-4547

Гайковий ключ із спареною голівкою, з одного боку надпис «Запоріжжя», з іншого «Промкомбінат» 1930-і роки

Метал, 200 мм

акт №70 від 04.09.1986

НЗХ 24933/М-5270

Гайковий ключ, з одного боку надпис «Александровск», початок XX ст.

Метал

акт №70 від 04.09.1986

НЗХ 24932/М-5269

Обценьки залізні ковальські, кінець XIX–початок XX ст.

Сталь, кування, 450 мм

акт № 29.12.1978

НЗХ 9454/М-2598

Свердло XX ст.

Залізо, 230 мм

акт №160 від 05.11.1979

НЗХ 10973(1)/М-3373

Пристрій для надівання колеса на віз, Україна, XX ст.

Метал, 345 мм

акт №136 від 19.07.1995

НЗХ 226624/М-5520

Ключ гвинтовий 40-і роки, XX ст.

Залізо, литво, 150*712*55 мм
акт №98 від 24.09.1979
НЗХ 10476/М-3205

Ключ розвідний, кінець XIX–початок XX ст.

Метал, 260*70 мм
акт №12 від 17.02.1983
НЗХ 21810/М-4611

Ключ гайковий початок XX ст.

Залізо, литво, кування, 245*53 мм
акт №32 від 04.10.2004
НЗХ 28025/М-5756

Тесло XIX ст.

Залізо, дерево, 195*68*205 мм
акт №142 від 05.09.1979
НЗХ 10926/М-3347

Кліщі ковальські, початок XX ст.

Залізо, литво, штампування, 335*40 мм
акт №35 від 16.06.1989
НЗХ 25395/М-5318

Коловорот залізний, кінець XIX–початок XX ст.

Залізо, кування, дерево
акт №22 від 15.08.2006
НЗХ 28312/М-5817

Коловорот (свердло)

Залізо, кування, дерево, 450*20 мм
акт №29 від 20.02.1978
НЗХ 8040/М-2207

Штир для випилювання отворів на дереві, Україна, XVIII ст.

Залізо, кування, дерево, 450 мм
акт №26 від 20.07.1992
НЗХ 26068/М-5450

Марія

БУДІВНИЦТВО ГРЕБЛІ ДНІПРОГЕС ставило перед колективом будівельників найскладніші технічні завдання. Як, якими методами, на одній з найбільш бурхливих ділянок дніпровської течії, де рух води доходить до 13 км на годину, побудувати бетонну споруду, яку досі ще не знав світ.

Дніпровська гребля на той час була найбільшою в світі. Для її спорудження належало укласти 2 300 тис. тон цементу, піску, щебню¹. Потужні потоки води завжди загрожували роботам. На будівництві не було кадрів, людей, що мають відповідний досвід. Багато хто взагалі ніколи не працювали на будівництві гребель. Та ДніпроГЕС і досі існує і доводить, що для людини немає нічого неможливого.

Гребля ДГЕС, що у довжину досягає 760 м, потребувала 820 тисяч кубометрів бетону².

Бетонувальні роботи та ситуація подачі бетону у блок з бетонувальницями за допомогою бадді відтворюється в експозиційному розділі «Марія», який названий на честь М. Белік – бригадира ударної жіночої бригади бетонувальниць. Розділ присвячений ударницям за ідеєю та за обставинами. Експонатом-маркером, який демонструє цю ідею, виступає електромагнітний абонентський гучномовець, в народі відомий як «репродуктор»³. Саме з такими гучномовцями пов'язані у свідомості старшого покоління роки великих трудових звершень.

Дівчат-робітниць уособлюють декілька пар чобіт. Проте, ми бачимо, що одна пара стоїть трохи осторонь. Саме ця пара виступає експонатом-символом, що уособлює ударницю за обставинами. В цьому блоці ми бачимо портрет самої Марії⁴, знімки ударних бригад М. Белік⁵ та Є. Романько⁶. Окремо можна виділити пор-

Ілюстрація 29.
Портрет бетонниці Марії Жукової, Дніпробуд (НДФ-3406)

tret бригадира бетонувальниць Марії Жукової (ілюстр. 29), єдиної жінки, чиє ім'я було занесено до дошки пошани на відкритті ДніпроГЕСу. Працівники будівництва зазначають, що технічне оснащення Дніпробуду було набагато кращим, ніж будівництво подібних споруд того часу: «Но Днепр технически вооружен уже по-другому. Длиннострелые «деррики» и тяжелые, но подвижные паровозные краны то кладут бетон, то устанавливают фермы. Машины устанавливают приготовленные заранее деревянные части опалубки, весом в несколько тонн»⁷. Та техніки для укладання бетону у баддях все ж не було, тому цю роботу виконували люди. А саме, бетон укладали ногами, взуваючи гумові чоботи.

Зазначається, що 1927 та 1928 роки були підготовчим періодом, коли створювалась база для будівництва: прокладались залізні дороги, по яким в подальшому будуть подавати бетон,

1. Днепр работает на социализм / Коллектив рабочих и ИТР строителей и монтажников Днепрогэс им. Ленина / Сост. С. Янтаров – Москва: Профиздат, 1933. – С. 5
2. Там само, С. 21.
3. Репродуктор трансляційний 1930-і роки ХХ ст. // Музейний фонд України / Національний заповідник «Хортиця». – інв. №7461/М-1909
4. Фотокопія. М. Г. Белік – бригадир першої ударної бригади бетонниць Дніпробуду, 1932 р // Музейний фонд України / Національний заповідник «Хортиця». – інв. №НДФ-2659
5. Марія Белік серед членів своєї бригади, 1930 р. // Музейний фонд України / Національний заповідник «Хортиця». – інв. №НДФ-3041
6. Фотокопія. Комсомольська бригада Ж. Романько, 1930 // Музейний фонд України / Національний заповідник «Хортиця». – інв. №НДФ-2196

7. Днепр работает на социализм / Коллектив рабочих и ИТР строителей и монтажников Днепрогэс им. Ленина / Сост. С. Янтаров – Москва: Профиздат, 1933. – С. 39

та шосе, будувались лісопильний та бетонний заводи, механічні майстерні і таке інше⁸.

На початку будівництва активно використовували кінний транспорт, працювали в основному руками і інструментом. Не дивлячись на це, вже через півтора роки після початку будівництва було збудовано два каменеподрібноувальних та бетонних заводи, з'явилась сучасна техніка: крани, екскаватори, протяги, перфоратори, бурові станки та інше⁹.

Технологія бетонувальних робіт була доволі складною, оскільки гребля за проектом в основному складалася з цього матеріалу. Досвіду будівництва споруд такого плану та розміру у країні тоді не було. Тож ці роботи потребували серйозних проектних, технічних та методичних основ.

Гребля ніде не має облицювання з природного каменю, і лицьові поверхні з бетону не піддаються ніякій обробці. Тому для кращого зовнішнього вигляду бетону його укладали в ре-

8. Плешаков Л. Днепрогес // Смена. – Октябрь 1977. – № 1209. – С. 4

9. Там само, С. 4

Ілюстрація 30.
Навантаження бетону на платформу, Дніпробуд, 1929 р.
(НДФ-2723)

Ілюстрація 31.
Роботи з бетонування, Дніпробуд
(НДФ-2876)

тельно простругані опалубки, які необхідно було добре підготувати.

Ємність бадді для подачі бетону складала 1,5 м³. До бетонного заводу бадді перевозились на платформах потягами, а до бетонувального блоку вони подавались дерриком або краном (ілюстр. 30).

Технологія укладання бетону працівниками теж мала свої особливості. Наприклад, баддя мала дно, що відкривається. Працівники у блоці для бетонування відкривали баддю на висоті 50–70 см від поверхні блоку та укладали його ногами до утворення однорідного плоского шару (ілюстр. 31).

Термін між укладанням шарів мав бути не більше години для кращого зчеплення бетону. Якщо час було перевищено, роботу у даному блоці мали зупинити на 2–3 доби, поки укладений бетон повністю не застигне. Подальшу роботу у цьому блоці необхідно було починати з повної підготовки блоку¹⁰.

10. Ковалевский А. А. Днепровская гидроэлектрическая станция / А. А. Ковалевский; под ред. акад. Б. Е. Веденеева. – М.-Л.: Госэнергоиздат, 1932. – С.21

Звичайно, об'єм робіт з бетонування залежав від багатьох факторів, а саме від плану будівництва, погоди, сезону, кількості робочої сили, стану забезпечення будівництва будівельними матеріалами і таке інше. Іноді мало місце навіть припинення робіт з бетонування, яке було зумовлено великою нестачею чобіт, через що працівники просто звільнялись з будівництва. Постійна нестача спеціального взуття, що ускладнювало і без того важку роботу спровокувала ріст текучості робочої сили¹¹.

Болючим з часом стало і питання техніки безпеки, оскільки постійно змінювались обставини, в яких проводились роботи і псувались знаряддя праці та пристосування з техніки безпеки. Так, наприклад: «...подмости, лестницы и т. п., устроенные для бетонировки бычков плотины, разбираются раньше разборки опалубки и снимают щиты приходится рабочим на весу с применением поясов и веревок»¹². Ускладнювалась ця ситуація і тим, що постійно змінювались працівники. Крім того, на бетонувальних роботах часто були задіяні низькокваліфіковані неосвічені кадри без досвіду роботи на будівництвах такого масштабу. Частіше за все молоді дівчата та хлопці, деяким не було і вісімнадцяти. «Состав рабочих Днепростроя – в основном молодежь, моложе 30 лет (76 проц.)»¹³.

Наприклад, нещасний випадок стався з молодим хлопцем, за національністю – татариним. Під час бетонувальних робіт, коли молодик працював внизу і підслизнувся, йому облили гарячим гудроном лице. Місяць постраждалий провів у лікарні, та після повернення на будівництво все ж загинув, впавши у воду¹⁴.

Такі випадки були не поодинокими. У синхронному інтерв'ю бригадир бетонувальної жіночої бригади Марія Белік згадує, як впала у бетон під час розкриття бадді. На щастя, дівчину витягли, хоч руки було попечено гудроном, та

Ілюстрація 32.
Марія Белік серед членів своєї бригади, 1930 р.
(НДФ-3041)

після того як дівчина обсохла, вона повернулася до роботи.

У 1929 році по всій країні було розгорнуто соціалістичні змагання. На Дніпробуді між собою змагалися правий і лівий берег. За спогадами А. А. Дмитрусенка: «Кончишь смену, смотришь, где зажжется красная звездочка – на левом или на правом. На чем зажглась, тот сегодня вышел вперед»¹⁵.

Дух змагання став рушійною силою будівництва ДГЕС. Машиніст паротягу № 20 Афанасій Афіногенович, разом з бригадою возив бетон жіночим бригадам Євгенії Романько, Марії Белік та Марії Жук. Згадував він, що починали возити з причепленої напівплатформи, потім почали ціпляти по три. Часто перевищували дозволену швидкість, через що тридцять шість разів отримували попередження. Та молоді голови не звертали уваги на звивистий і небезпечний шлях та техніку безпеки, на будівництві «Двадцятка» Дмитрусенка стала легендою. Проте 28 березня 1932 року бригади Жені Романько і Марії Белік

11. Хроника Днепростроя: Ежемесячный бюллетень государственного Днепровского строительства. – Кичкас-Днепрострой: Управление Государственного Днепровского строительства, 1931. – № 7. – С. 23
12. Хроника Днепростроя: Ежемесячный бюллетень государственного Днепровского строительства. – Кичкас-Днепрострой: Управление Государственного Днепровского строительства, 1931. – № 8. – С. 29
13. Днепр работает на социализм / Коллектив рабочих и ИТР строителей и монтажников Днепрогэс им. Ленина / Сост. С. Янтаров – Москва: Профиздат, 1933. – С. 25
14. Лютый А., Варяник О. Рожденные Днепростроем. – Д.: Глазунов С. А., 2012. – С. 102

15. Плешаков Л. Днепрогес // Смена. – Октябрь 1977. – № 1209. – С. 5

отримали право укладати останній кубометр бетону, бадді їм возила «Двадцятка» А. А. Дмитрусенка¹⁶.

Та крім роботи на паротязі, після зміни хлопці знову йшли на будівництво. Дмитрусенко згадує: «Часто, отработав смену, мы снова шли на стройку. Как тогда говорили, «на прорыв»...»¹⁷. Найбільше бетону необхідно було укласти у 1930-му році. Тоді висунули зустрічний план у 500 тисяч кубометрів. До речі, у 1932 році у греблю, будівлю ГЕС і шлюз уклали 518 кубометрів бетону¹⁸.

Маловивченим є питання роботи жінок на будівництві, а їх там було чимало. Вже у травні 1930 року за даними часопису «Хроніки Дніпробуду» на будівництві працювало 700 жінок, а у листопаді аж 4835¹⁹. Також зазначається, що жіноча праця на Дніпробуді повністю себе виправдала. Жіночі бригади в багатьох випадках та на важких ділянках досягали кращих результатів, ніж ударні чоловічі на аналогічних. Так, наприклад, на прибиранні будівельного сміття, очищенні блоків та ін., робота жінок виявилася продуктивніше роботи чоловіків²⁰.

Та ударницями жінки ставати не поспішали. На 01 жовтня 1930 року серед 12 141 ударників на будівництві жінок-ударниць було лише 645²¹.

Серед жіночих бригад у Хроніках зустрічаємо згадки про бригаду Кушнарєнко, бригаду бетонувальниць Є. Романько²².

Між небагатьох прізвищ жінок будівельниць Дніпробуду необхідно виділити вже згадану Марію Белік. Ударниця, бригадир, бетонниця після завершення будівництва також нагороджена орденом Леніна. На будівництво дівчина приїхала у 1930-му році. Спочатку Марія працювала у бригаді Ткаченка, потім створили жіночу бригаду з 37 дівчат (ілюстр. 32), Марію вибрали

Ілюстрація 33.
Фотокопія анкети М. Жукової
(НДФ-8821)

бригадиром. Саме бригада Марії підняла норму до п'ятидесяти кубометрів на людину за зміну, раніше такої норми ще ніхто не видавав²³.

Марія Белік згадує: «Работали мы дружно. Старались прежде всего, чтобы заранее подготовить свой блок – насечку проведем, потом воздушной шлангой продуем, водой промывку сделаем и, когда блок чистый, тогда заказываем «молоко», разотрем его аккуратно щеткой, а тут сейчас и бетон подают. Главное, что у нас было, – это то, что каждая знала, что ей нужно делать... Первое время над бетонщицами посмеивались, говорили «куда хлопцы, туда и девчата», но мы все время от мужчин не отставали. Наша бригада проработала вместе 1931 и 1932 годы, и все время в ней все те же ребята.»²⁴.

23. Днепр работает на социализм / Коллектив рабочих и ИТР строителей и монтажников Днепрогэс им. Ленина / Сост. С. Янтаров – Москва: Профиздат, 1933. – С. 82
24. Там само, С. 81-82

16. Там само, С. 5

17. Там само

18. Там само

19. Хроника Днепростроя: Ежемесячный бюллетень государственного Днепропетровского строительства. – Кичкас-Днепрострой: Управление Государственного Днепропетровского строительства, 1931. – № 10. – С. 34

20. Там само

21. Хроника Днепростроя: Ежемесячный бюллетень государственного Днепропетровского строительства. – Кичкас-Днепрострой: Управление Государственного Днепропетровского строительства, 1931. – № 7. – С. 3

22. Хроника Днепростроя: Ежемесячный бюллетень государственного Днепропетровского строительства. – Кичкас-Днепрострой: Управление Государственного Днепропетровского строительства, 1931. – № 15. – С. 22

Ілюстрація 34.
Група бетонувальників Дніпробуду,
1930-і роки
(НДФ-2655)

Дівчата-ударниці проти плану 100 кубометрів уклали по 130, перемагаючи дванадцятку змішану бригаду²⁵.

До речі, на дошку пошани за результатами будівництва було внесено лише одне жіноче прізвище Марії Жукової, бригадира бетонувальної бригади, про яку, сьогодні, маємо дуже мало інформації. У фондах НЗХ є фотокартка Марії і заповнений її рукою у 1934 році документ. В ньому зазначено місце проживання дівчини у соцістечку та вказано місце роботи – галантерейний магазин, продавчиню. Тож, після завершення будівництва, дівчина не пов'язала своє подальше життя із ДніпроГЕСом чи роботою на Дніпрокомбінаті, а знайшла більш жіночу роботу (ілюстр. 33).

Тільки за вересень 1930 року середньоденна норма укладання бетону досягла 1 920 кубометрів, а всього за місяць було укладено понад 57 тисяч. Таким чином, не маючи досвіду бетонних робіт великого масштабу, будівельники Дніпробуду перевищили світовий рекорд²⁶ (ілюстр. 34).

На жодних роботах на Дніпробуді доведення технічних основ до кожного робочого не мала такого великого значення як на роботах з бетонування. Оскільки сам процес відбувався в умовах «польових», іноді непередбачуваних, в негоду, мороз, під дощем, то сумлінна та відповідальна праця кожного працівника мала іноді більше значення ніж будь-які технічні та

інженерні прорахунки. В той же час, ці умови вимагали забезпечення будівництва кращими, випробуваними, висококваліфікованими технічними кадрами, що дало можливість поставити на належну висоту організацію робіт і технічний контроль над їхньою якістю.

Молодший технічний персонал в більшості був підготовлений на самому будівництві, вивувалися нові кадри хороших фахівців.

Найбільш складні бетонні роботи і весь монтаж довелося виконувати в 1931 і 1932 рр. І найвідповідальнішим завданням виявилось своєчасне закриття гребінки. А одним з найвизначніших моментів став момент укладання останньої бадді 28 березня 1932 року.

Науковий співробітник
Анастасія ВАСИЛЕНКО

25. Там само

26. Там само, С. 57

Блузка Ф. А. Пономаренко, із шовкової тканини, 1928 р.

Тканина, 46-48 розмір
акт №221 від 20.09.1984
НЗХ 23330/ТК-787
Матеріали бетонниці Федосії Аркадіївни Пономаренко (1909-?)

Намисто з перламутру албанки-переселенки, кінець XIX–початок XX ст.

Перламутр, 28 намистинок. Акт №79, від 18.11.1980 НЗХ 16451/КС-934

Знак «Дніпробуд 1927-1928» № 1613

Срібло, емаль, штампування. 220*220*12 мм, 14,2 г
НЗХ 23329/ДМ(С)-270

Посвідчення на право носити знак № 1613 «Дніпробуд 1927-1928»

Папір, друк, 196*88 мм
НЗХ 23327/П-15932
акт №221 від 20.09.1984
Матеріали бетонниці Федосії Аркадіївни Пономаренко (1909-?)

Фото. Бригада бетонниць на Дніпробуді, перша зліва з гітарою Ф. А. Пономаренко, 1928 р.

Автор невідомий
Фотопапір, друк, 175*115 мм
акт №221 від 20.09.1984
НЗХ 23328/ФН-3175
Матеріали бетонниці Федосії Аркадіївни Пономаренко (1909-?)

Фотокопія. М. Г. Белік – бригадир першої ударної бригади бетонниць Дніпробуду, 1932 р.

Автор невідомий
Фотопапір, друк, 180*240 мм
акт №223 від 21.09.1976
НЗХ НДФ-2659

Фото. Марія Белік серед членів своєї бригади, 1930 р.

Автор невідомий
Фотопапір, друк, 120*150 мм
акт №309 від 23.12.1976
НЗХ НДФ-3041

Фотокопія. Портрет бетонниці Марії Жукової, Дніпробуд

Автор невідомий
Фотопапір, друк, 164*227 мм
акт №52 від 23.03.1977
НЗХ НДФ-3406

Фотокопія. Комсомольська бригада Ж. Романько, 1930 р.

Автор невідомий
Фотопапір, друк, 180*240 мм
акт №127 від 21.06.197
НЗХ НДФ-2196

Фотокопія. Бригада Ж. Романько, одна з кращих бригад бетонниць на Дніпробуді

Автор невідомий
Фотопапір, друк, 255*196 мм
акт №52 від 23.03.1977
НЗХ НДФ-3407

Фотокопія. Група бетонувальників Дніпробуду, 1930-і роки

Автор невідомий
Фотопапір, друк, 180*240 мм
акт №223 від 21.09.1976
НЗХ НДФ-2655

Чоботи шкіряні, Запорізька обл. Вільнянський р-н., 1924-1925 роки

Шкіра, ручна робота, 290*420 мм
акт № 166
НЗХ 4546/ТШ-104

Лопата совкова 1930-і роки ХХ ст.

Метал
акт № 282
НЗХ 19498/М-4122

Репродуктор трансляційний 1930-і роки ХХ ст.

Ø 300 мм
акт № 216
НЗХ 7461/М-1909

Фотокопія. Навантаження бетону на платформи, Дніпробуд, 1929 р.

Автор невідомий
Фотопапір, друк, 180*240 мм
акт №223 від 21.09.1976
НЗХ НДФ-2723

Фото. Загальний вид будівництва ДніпроГЕСу. Робота підйомних кранів, 1929 р.

Автор невідомий
Фотопапір, друк, 180*240 мм
акт №127 від 21.06.1976
НЗХ НДФ-2191

Фото. Дніпробуд 22.08.1929 р.

Автор невідомий
Фотопапір, друк, 120*170 мм
акт №26 від 22.03.1984
НЗХ 22144/ФН-2877

Фотокопія. Баддя з бетоном, Дніпробуд, 1932 р.

Автор невідомий
Фотопапір, друк, 180*240 мм
№223 від 21.09.1976
НЗХ НДФ-2736

Фотокопія. Роботи з бетонування, Дніпробуд

Автор невідомий
Фотопапір, друк, 180*240 мм
акт №239 від 18.10.1976
НЗХ НДФ-2876

Фотокопія. Бетонування бичка греблі

Автор невідомий
Фотопапір, друк, 180*240 мм
акт №239 від 18.10.1976
НЗХ НДФ-2879

Шуламіс

ЕКСПОЗИЦІЙНИЙ БЛОК, який презентує образ ідейних комсомолок і професіоналок носить ім'я «Шуламис». Провідна тема розділу – професіоналки, жінки з вищою освітою, як символ нових можливостей, нового життя, нової людини.

Розділ ґрунтується на колекції предметів, які належали сестрам Зільберштейн: Маріам (1901-?), яка у 1928-1934 роках працювала лікарем хірургом у лікарні Дніпробуду і Шуламис (1903-?) – інженера-будівельника. До фондів Національного заповідника «Хортиця» у 1977 році речі передала їх третя сестра – Епія Аронівна Зільберштейн¹. Загальна кількість переданих предметів складає 73 одиниці. В експозиції задіяні лише ті експонати, які мають безпосереднє відношення до доби Дніпробуду.

Цій розділ, розповідає про той тип жінок, які потрапили на будівництво не випадково. Вони не переховувались від переслідування, не були жертвами розкуркулювання або примусової колективізації. Їм не довелося покинути дітей і чоловіка. Вони не були тими, хто опинився на Дніпробуді, бо шукав будь-який спосіб заробити на хліб. Дніпробуд – був метою цих жінок, це був їх власний вибір², сформований під впливом суспільно-політичних обставин або прагматичних міркувань³.

27 травня 1927 року, як це засвідчено в матеріалах «Особистої справи» (ілюстр. 35) т. Зільберштейн прибула на Дніпробуд. В експозиції представлені її спогади⁴, де авторка оповідає, як, вона, 24-річна випускниця Одеського політехнічного інституту⁵ разом із своїми подругами Розою Шерцис і Емілією Вайсбант влашту-

Ілюстрація 35.
Особиста справа Ш. А. Зільберштейн
(6776/П-3078)

валися працювати на Дніпробуд⁶. Для цього їм, навіть, знадобилось їхати в Москву до Г. Кржижановського, оскільки О. Вінтер декілька разів відмовляв дівчатам у працевлаштуванні. Наполегливість, прагнення подруг досягти своєї мети мала результат. Восени 1927 року вони прибули на Дніпробуд і влаштувались працювати техніками на будівництво каменедробильних і бетонних заводів⁷. В експозиції розміщена колективна світлина 1932 року (ілюстр. 36), на якій зображені учасники будівництва, сидять зліва направо Ш. Зільберштейн і Р. Шерцис. Ця світлина є підтвердженням того факту, що дівчата не тільки влаштувались працювати на будівництво, але й працювали там до пуску ДніпроГЕСу у 1932 році⁸. Гідробудівельник М. Кожевніков у

1. Акт №104 від 28.06.1977
2. Зільберштейн Ш. А. «Мои воспоминания» // Музейний фонд України / Національний заповідник «Хортиця». – інв. №НДФ-3735 – С.3
3. Шаттенберг С. Инженеры Сталина: Жизнь между техникой и террором в 1930-е годы / С.Шаттенберг; [пер.с нем. В.А.Брун-Цеховского, Л.Ю.Пантиной].-М.:РОС-СПЭН,2011. – С. 194-195
4. Зільберштейн Ш. А. «Мои воспоминания» // Музейний фонд України / Національний заповідник «Хортиця». – інв. №НДФ-3735
5. Свідоцтво № 415/094, видане правлінням Одеського політехнічного інституту Ш. А. Зільберштейн. про її навчання на інженерно-будівному факультеті у 1920-27 роках // Музейний фонд України / Національний Заповідник «Хортиця». – інв. №6751/П-3056

6. Зільберштейн Ш. А. «Мои воспоминания» // Музейний фонд України / Національний заповідник «Хортиця». – інв. №НДФ-3735 – С.3-4
7. Там само, С. 4
8. Запрошення Ш. А. Зільберштейн на відкриття ГЕС // Музейний фонд України / Національний Заповідник «Хортиця». – інв. №6756/П-3061

Ілюстрація 36.
Учасники будівництва Дніпробуду, зліва направо у
нижньому ряду Ш. Зільберштейн і Р. Шерцис. 06.12.1932 р.
(НДФ-3740)

своїх спогадах описує образ Ш. Зільберштейн: «<...> легендарний гідробудівельник Шоломіс Аронівна Зільберштейн, за складом характеру була більше схожа на чоловіка. Вона курила і нас, молодь, лаяла матом, але за діло»⁹. Додають барв до її психологічного портрета матеріали Запорізького обласного архіву, які опублікував д-р іст. наук О. Ігнатуша, про відносини між інженером Ш. Зільберштейн та іноземними фахівцями. В доповідній записці Американської консульствації до Управління головного інженера Дніпробуду, читаємо: «Нам неодноразово повідомляли, що один з Ваших техніків, жінка на прізвище Зільберштейн, не схильна визнавати авторитет інспекторів по відношенню до операцій, від яких залежить якість бетону. Нещодавно вона мала розбіжності з інспекторами, що потребували утручання старших інспекторів Сміта

9. Кожевников Н. Н. Нас водила молодость. Воспоминания гидромеханизатора – строителя Куйбышевской ГЭС. [Електронний ресурс] / Н. Кожевников. – режим доступу: <http://www.proza.ru/2012/03/09/1633>. – Дата доступу: 22.08.2017.

і Шемекера. Усі зібрані показники свідчать про необхідність вище названої громадянці висловити догану, для того, щоб вона у своїх відносинах з нашим представництвом демонструвала би політику більш тісної співпраці»¹⁰.

На підставі усіх зібраних матеріалів ми змогли скласти уявлення про природу героїні, але у той самий час, перед нами постало складне завдання, в який спосіб проілюструвати її характер. Тому, сталевий сейф, який винесено на перший план експозиції, на думку авторів, став уособленням натури Зільберштейн – людини в футлярі, жінки з чоловічим, вольовим, ніби сталевим, характером. Сейф заповнений фаховими виданнями періоду Дніпробуду і спеціальною технічною літературою, це символ професійних якостей героїні. Уважний відвідувач може помітити, що серед купи книжок в сейфі проглядає фотопортрет Зільберштейн в ранні роки її життя. Портрет, розташований в глибині сейфу, є уособленням внутрішнього світу героїні. Втілен-

10. Ігнатуша О. М. Американське представництво на Дніпробуді: документи з фондів Державного архіву Запорізької обл. / О. М. Ігнатуша // Південна Україна ХХ століття / Записки науково-дослідної лабораторії історії Південної України ЗДУ – Запоріжжя, 1998. – Вип. 1(4). – С. 65

Ілюстрація 37.
Фото Шуламис Зільберштейн, початок ХХ ст.
(6792/ФН-676)

ням того, що за маскою технократа, проглядає душа людини з притаманними їй розмаїттям недоліків і переваг (ілюстр. 37).

Також в цьому розділі експозиції представлене шкіряне пальто¹¹, яке безпосередньо не належало Зільберштейн, його власником був Д. Д. Леженко, учасник боротьби за встановлення і зміцнення радянської влади на Запоріжжі. Шкірянку ми використовуємо, як символ соціального статусу і досягнень її власника. «Речі нав'язують нам манеру поведінки, оскільки складають навкруги себе певний контекст. <...> Річ, з одного боку, надавала тілу людині нові можливості. А з іншого – включала в традицію, тобто і розвивала і обмежувала його індивідуальність», – міркував радянський літературознавець, культуролог та семіотик Ю. М. Лотман¹². Тобто існують речі-маркери, які виразно розповідають про соціальні здобутки їх власника, його етичні норми. В колекції документів є свідчення про те, що сестри Зільберштейн були активними будівництвом радянської влади. Це відгуки А. Бломберга¹³ і Ю. Цитріна¹⁴, про члена КПРС з 1924 року Шуламис Зільберштейн, які повідомляють, про те, що вона з перших днів радянської влади на Україні приймала активну участь в роботі ревкому Першотравенського повіту. Під час першої кадрової чистки партійних рядів, у 1921 році, працювала технічним секретарем, а коли стала членом ВКП(б) – приймала активну участь в партійному і суспільному житті країни. В архіві Маріам Зільберштейн зберігається Грамота від Центрального райкому КПУ і виконкому райради депутатів трудящих м. Одеса – учасниці громадянської війни і становлення радянської влади¹⁵. На представлених в експозиції фотографічних

зображеннях Ш. Зільберштейн^{16,17} ми бачимо її одягнутою у шкіряний плащ і юнгштурмівку (або військовий мундир). Радянський письменник Борис Горбатов у публікації для газети «Правда» № 97 від 7 квітня 1932 року описує зовнішність Шуламис: «Невисока худенька жінка в козушку і шкіряному капелюшку». Дослідники радянського повсякдення 20-30-х років минулого століття, звертають увагу на те, що шкіряна куртка була з одного боку бажаним статусним елементом одягу, а іншого боку, в умовах складного економічного становища в державі, була символом вимушеного побутового обмеження, відмови від особистого життя¹⁸. Із матеріалів «Особистого листка по обліку кадрів»¹⁹ дізнаємось, що Шуламис Зільберштейн була одиначкою.

Слід зауважити, що при створенні виставки експозиціонерами було враховано вплив забарвлення на сприйняття людиною навколишнього середовища, на властивість кольорів невербальне передавати емоції. Живописець і теоретик мистецтва В. Кандинський влучно охарактеризував червоний колір: «В червоному закладені кипіння і жар, величезна чоловіча сила, яка нагадує про фанфари і труби»²⁰. Тому кумачеве полотнище, яке займає усю задню частину експозиційного простору, становить образ ідейних комсомолок тих, хто власноруч бажав будувати соціалізм. «Як вчитись і одночасно допомагати країні будувати соціалізм, <...>. Ми мали бажання стати інженерами, які безпосередньо беруть участь в будівництві соціалізму» – пише у своїх спогадах Зільберштейн²¹.

Разом з Шуламис на будівництві з 1927 до 1934 роки перебувала її старша сестра Маріам

11. Особисте пальто Д. Д. Леженка, 1930-і роки, ХХ ст. // Музейний фонд України / Національний заповідник «Хортиця». – інв. №3292/ТШ-54

12. Лотман Ю. М. Беседы о русской культуре: Быт и традиции русского дворянства (XVIII - начало XIX века). / Ю. М. Лотман. – СПб: Искусство, 1994. – С.12

13. Відгук члена КПРС з 1917 р. А. Бломберга про Ш. Зільберштейн, яку він знав з 20-х рр. // Музейний фонд України / Національний заповідник «Хортиця». – інв. №6784/П-3086

14. Відгук члена КПРС з 1917 р. Ю. Цитріна про Ш. Зільберштейн, яку він знав з 20-х рр. // Музейний фонд України / Національний заповідник «Хортиця». – інв. №6785/П-3087

15. Грамота від Центрального райкому КПУ і виконкому райради депутатів трудящих м. Одеса // Музейний фонд України / Національний заповідник «Хортиця». – інв. №НДФ-3743

16. Фото. Ш. Зільберштейн сидить за робочим столом // Музейний фонд України / Національний заповідник «Хортиця». – інв. №НДФ-3739

17. Фото. Група людей у котловані Рибінського гідровузла, біля екскаватора стоїть Ш. Зільберштейн, 1936 р. // Музейний фонд України / Національний заповідник «Хортиця». – інв. №6793/ФН-677

18. Лебина Н. Б. Повседневная жизнь советского города: Нормы и аномалии. 1920-1930 годы / Н. Б. Лебина. – СПб: Летний сад, 1999. – С. 204-227

19. Личный листок по учету кадров // Музейний фонд України / Національний заповідник «Хортиця». – інв. №6781/П-3083. – С. 4

20. Фрилинг Г. Человек-Цвет-Пространство. Прикладная цветопсихология/ Г. Фрилинг, К. Ауэр. – М.: Стройиздат, 1973. – С.35

21. Зильберштейн Ш. А. Мои воспоминания // Музейний фонд України / Національний Заповідник «Хортиця». – інв. №НДФ-3735. – С.1

Ілюстрація 38.
Колектив лікарні Дніпробуду.
Зліва направо третя у другому ряду
М. Зільберштейн.
Фото з пам'ятного адресу
М. А. Зільберштейн від колективу лікарні
Дніпробуду, 07.08.1934 р.
(НДФ-3744)

Аронівна Зільберштейн (1901-?). Вона працювала, лікарем хірургом у лікарні Дніпробуду. В експозиції представлено «Пам'ятний адрес», на обкладинці якого зазначено: «1928-1934. В пам'ять про спільну працю в лікарні Дніпробуду. Колектив лікарні Дніпробуду, 07.08.1934» (ілюстр. 38). В книзі «Информационный листок Днепростроя»²², на сторінці 395 можна ознайомитись з розкладом прийомів лікарів в поліклініці і амбулаторіях. В таблиці зазначено, що М. Зільберштейн приймає хворих два рази на тиждень у середу і четвер з 14-00 години до 19-00 години.

Окрім архіву сестер Зільберштейн, в цьому розділі експозиції представлені матеріали Розі Ізраїлівни Шерцис (1900-?). На Дніпробуді вона працювала з 1927 року до закінчення будівництва у 1934 році. Спершу Р. Шерцис працювала майстром на будівництві, пізніше старшим виконавцем робіт. Роза Ізраїлівна особисто у 1977 році²³ передала матеріали до нашого музею. Це представлені в експозиції перепустка на ім'я виконроба Р. І. Шерцис²⁴ і бюлетень «Дніпробуд»²⁵ з публікацією Розі Шерцис, щодо раціонального використання і замовлення шпунтів: «Шпунтові огорожі в перемичках

і черги». У 1928 році, під час ліквідації аварії, коли від вибухової хвилі впала шпунтова стіна, Роза проявила себе героїчно, їй навіть невідомий поет присвятив поему «Роза і шпунт»²⁶.

26. Зильберштейн Ш. А. Мои воспоминания // Музейний фонд України/Національний Заповідник «Хортиця». – інв. №НДФ-3735, С.3-4

Ілюстрація 39.
Огляд перемички правого берега, на фоні підйомного
крану. 1927 р.
(17847/ФН-2150)

22. «Информационный листок Днепростроя», Т. 1 (№№ 1-5), 1929 р. // Музейний фонд України/ Національний заповідник «Хортиця». – інв. №5324/П-2121

23. Акт №63 від 14.04.1977

24. Перепустка №149 на будівництво палацу рад СРСР, Р. І. Шерцис, 1935 р. // Музейний фонд України/ Національний заповідник «Хортиця». – інв. №6314/П-2747

25. Бюлетень Державного Дніпровського будівництва «Днепрострой» №5, 1928 р // Музейний фонд України/ Національний заповідник «Хортиця». – інв. №6317/П-2750

Також в цьому розділі експозиції представлено фото «Огляд перемички правого берега, 1927 рік» (ілюстр. 39), на якому серед купи чоловіків можна розгледіти єдину жінку. Ми припускаємо, що це Валентина Михайлівна Бузинова-Дибовська (1889-1985) – член комісії ГО-ЕРЛО. На будівництві з 1927 до 1932 роки працювала в електропроектному бюро Управління головного інженера Дніпробуду. Її завданням було вибір найвигіднішої потужності станції^{27, 28}. Валентина Бузинова була серед перших десяти випускниць Петроградського жіночого політехнічного інституту, які отримали вищу електротехнічну освіту в Російській імперії. У своїх спогадах вона зауважує про скептичне відношення серед обивателів до її бажання, і взагалі, до бажання жінок стати інженером. Так поділившись з товаришем своєю мрією, Валентина почула: «Ну хто довірить жінці таку роботу? І навіть щоб стати інженером потрібно вчитись. А де вчитись? В політехнічні інститути вам жінкам немає ходу»²⁹. Але її співрозмовник помилявся, в 1906 році в Петербурзі були відкриті перші Вищі жіночі політехнічні курси і жінки отримали доступ до вищої технічної освіти. Серед молоді це визвало жвавий інтерес, «<...> к жовтню 1905 р. на усі факультети курсів було подано біля 700 заяв, а прийнято було 234 жінки»³⁰.

До славної когорти жінок-професіоналок Дніпробуду належить ім'я ще однієї «політехнічки» Валентини Дмитрівни Ястребової (1888-1960). Дружина головного інженера Б. Є. Веденєєва. Інженер-електрик за освітою, вона була серед перших десяти випускниць Петербурзького політехнічного інституту. На Дніпробуді стала єдиною жінкою інженером-монтажником³¹. Вона керувала монтажними роботами.

Освічені і кваліфіковані жінки на виробництві стикалися з дискримінацією зі сторони чолові-

ків-адміністраторів, з їх не бажанням надавати можливість працювати за фахом, тільки тому, що ти жінка³². «Лише виключно стійкі та закохані у свою справу жінки витримують на виробництві», – пише радянська преса³³. З подібною проблемою стикнулася і Ш. Зільберштейн, «<...> наступного дня пішли в гідротехнічний відділ. Начальник відділу т. Салов Ф. С. довго і наполегливо переконував нас, що жінка не повинна йти працювати на виробництво, та пропонував нам роботу в конторі. Але, ми знов, наполягли на своєму бажанні і були направлені в якості техніків на будівництво <...>»³⁴. За статистичною інформацією на 1930 рік на Дніпробуді працювало 680 фахівців з вищою освітою, серед них жінок було – лише 67³⁵. Так, долаючи спротив та небажання поступатись жінкам «суто чоловічої» роботи, жінки таки отримували інженерні посади. На Дніпробуді працювала плеяда випускниць Петроградського жіночого політехнічного інституту: Зіновія Моргуненкова – інженер-електрик, працювала в проектній організації будівництва; Ірина Озерцова – інженер шляхів сполучення, основна діяльність – проектування гідроелектростанцій; Надія Полянина, інженер-будівник, займалась вишукуванням методів зневоднення земель на будівництві; Валентина Татарнікова – інженер шляхів сполучення, працювала на будівництві; Ганна Черняк – інженер-будівельник, працювала на будівництві³⁶.

На жаль, у фондовій колекції Національного заповідника «Хортиця», немає матеріалів стосовно цих жінок, але згадати їх імена – буде гідною шаную зачинателям.

Науковий співробітник

Ганна КІБКО

27. Непорожний П. С. Сделаем Россию электрической / П. С. Непорожний, В. Ю. Стеклов. – Москва-Ленинград: Гос. энергетическое изд-во, 1961. – С. 132
 28. Богомазова З. П. Первые женщины-инженеры / З. П. Богомазова, Т. Д. Кацеленбоген, Т. Н. Пузыревская. – Л.: Лениздат, 1967. – С. 88
 29. Там само, С. 1
 30. Бузинова-Дыбовская В. М. Первые женские политехнические курсы / В. М. Бузинова-Дыбовская // Электричество. – 1970. – №7. – С. 91-92
 31. Непорожний П.С. Стеклов В.Ю., Тистрова О.Н. Сделаем Россию электрической / ред. Боруля В. Л. - Москва-Ленинград : Государственное энергетическое издательство, 1961. – С. 332

32. Шаттенберг С. Инженеры Сталина: Жизнь между техникой и террором в 1930-е годы / С.Шаттенберг; [пер.с нем. В.А.Брун-Цеховского, Л.Ю.Пантиной]. - М:РОС-СПЭН,2011. – С. 194-195. – С. 194-195
 33. Там само, С. 195
 34. Зильберштейн Ш. А. Мои воспоминания // Музейный фонд України / Національний Заповідник «Хортиця». – інв. №НДФ-3735. – С. 4
 35. Anne D. Rassweiler The_Generation_of_Power The History of Dneprostroï / Anne D. Rassweiler/ -- NY:Oxford University Press, 1988. – С. 144 [Электронный ресурс] / режим доступу: <http://ua.bookfi.net/book/1060392> . – Дата доступу: 15.07.2017
 36. Там само, С. 191-194

Особова справа Ш. А. Зільберштейн

Папір, друк, 235*350 мм

акт №104 від 28.06.1977

НЗХ 6776/П-3078

Матеріали учасниці будівництва ДніпроГЕС Шуламіс Зільберштейн (1903-?)

Ш. А. Зільберштейн «Мои воспоминания»

Папір, друкарська машинка, 20 сторінок

акт №104 від 28.06.1977

НЗХ НДФ-3735

Матеріали учасниці будівництва ДніпроГЕС Шуламіс Зільберштейн (1903-?)

Свідоцтво №415/094, видане правлінням Одеського політехнічного інституту Ш. А. Зільберштейн про її навчання на інженерно-будівному факультеті у 1920-27 роках

Папір, друк, фотопапір, сургуч 434*500 мм

акт №104 від 28.06.1977

НЗХ 6751/П-3056

Матеріали учасниці будівництва ДніпроГЕС Шуламіс Зільберштейн (1903-?)

Грамота якою нагороджена Ш. А. Зільберштейн за сприяння достроковому закриттю гребінки греблі

Папір, друк, 218*313 мм

акт №104 від 28.06.1977

НЗХ 6754/П-3059

Матеріали учасниці будівництва ДніпроГЕС Шуламіс Зільберштейн (1903-?)

Посвідчення Ш. А. Зільберштейн на право носити знак №5166

Папір, друк

акт №104 від 28.06.1977

НЗХ 6798/П-3095

Матеріали учасниці будівництва ДніпроГЕС Шуламіс Зільберштейн (1903-?)

Запрошення Ш. А. Зільберштейн на відкриття ГЕС

Папір, друк, 78*110 мм

акт №104 від 28.06.1977

НЗХ 6756/П-3061

Матеріали учасниці будівництва ДніпроГЕС Шуламіс Зільберштейн (1903-?)

Профспілковий білет №2/326748 Професійної спілки робітників Промис-Житлове-Коммун. Будівництва, виданий 03.01.1933 р., інженеру Ш. Зільберштейн

Папір, друк, 73*93 мм
акт №104 від 28.06.1977
НЗХ 6783/П-3085

Матеріали учасниці будівництва ДніпроГЕС Шуламіс Зільберштейн

Перепустка №306 на ім'я Ш. А. Зільберштейн

Фотопапір, друк
акт №104 від 28.06.1977
НЗХ НДФ-3738

Матеріали учасниці будівництва ДніпроГЕС Шуламіс Зільберштейн (1903-?)

Фото. Шуламіс Зільберштейн, початок ХХ ст.

Автор невідомий
Фотопапір, друк, 63*90 мм
№104 від 28.06.1977
НЗХ 6792/ФН-676

Матеріали учасниці будівництва ДніпроГЕС Шуламіс Зільберштейн (1903-?)

Фото. Ш. Зільберштейн розмовляє з товаришем по роботі, стоячи на проїзній частині греблі під час її будівництва, кінець 20-х років, ХХ ст.

Автор невідомий
Фотопапір, друк, 90*119 мм
акт №104 від 28.06.1977
НЗХ 6796/ФН-680

Матеріали учасниці будівництва ДніпроГЕС Шуламіс Зільберштейн

Фото. Учасники будівництва Дніпробуду, зліва направо у нижньому ряду Ш. Зільберштейн і Р. Шерцис. 06.12.1932 р.

Автор невідомий
Фотопапір, друк, 85*110 мм
акт №104 від 28.06.1977
НЗХ НДФ-3740

Матеріали учасниці будівництва ДніпроГЕС Шуламіс Зільберштейн (1903-?)

Фото. Шуламіс Зільберштейн сидить за робочим столом

Автор невідомий
Фотопапір, друк, 170*130 мм
акт №104 від 28.06.1977
НЗХ НДФ-3739

Матеріали учасниці будівництва ДніпроГЕС Шуламіс Зільберштейн (1903-?)

Фото. Група людей у котловані Рибінського гідровузла, біля екскаватора стоїть Ш. Зільберштейн, 1936 р.

Автор невідомий

Фотопапір, друк, 120*89 мм

акт №104 від 28.06.1977

НЗХ 6793/ФН-677

Матеріали учасниці будівництва ДніпроГЕС Шуламис Зільберштейн (1903-?)

Фото. Шуламис Зільберштейн у 40-і роки

Автор невідомий

Фотопапір, друк, 64*94 мм

акт №104 від 28.06.1977

НЗХ 6795/ФН-679

Матеріали учасниці будівництва ДніпроГЕС Шуламис Зільберштейн (1903-?)

Фото. Шуламис Зільберштейн (1903-?) у 1970-і роки

Автор невідомий

Фотопапір, друк, 90*140 мм

№32 від 25.11.1977

НЗХ 6018/ФН-466

Матеріали головного редактора газети «Пролетар Дніпробуду» Якова Маклєра (1913-?)

Фото М. А. Зільберштейн, лікаря-хірурга у лікарні Дніпробуду, 1976 р.

Автор невідомий

Фотопапір, друк, 85*150 мм

акт №104 від 28.06.1977

НЗХ 6800/ФН-681

Матеріали учасниці будівництва ДніпроГЕС Маріам Зільберштейн (1900-?)

Обкладинка пам'ятного адресу М. А. Зільберштейн від колективу лікарні Дніпробуду, 07.08.1934 р.

Папір, фотопапір, друк, 225*340 мм

акт №104 від 28.06.1977

НЗХ НДФ-3744

Матеріали учасниці будівництва ДніпроГЕС Маріам Зільберштейн (1900-?)

Фото. Емілія Вайсбант (?-?), учасниця будівництва ДніпроГЕС (виконроб), фотознімок зроблений у 1950-і роки, ХХ ст.

Автор невідомий

Фотопапір, друк, 89*140 мм

акт №104 від 28.06.1977

НЗХ 6801/ФН-682

Матеріали учасниці будівництва ДніпроГЕС Шуламис Зільберштейн (1903-?)

Перепустка №149 на будівництво палацу рад СРСР, Р. І. Шерцис, 1935 р.

Папір, друк. фотопапір
акт №63 від 14.04.1977
НЗХ 6314/П-2747

Матеріали учасниці будівництва ДніпроГЕС Рози Ізраїлівни Шерцис (1900-?)

Бюлетень Державного Дніпровського будівництва «Днепрострой» №5, 1928 р.

Папір, друк. Акт №63 від 14.04.1977, НЗХ 6317/П-2750

В Бюлетені стаття Р. Шерцис «Шпунтові загородження в перемичках першої черги». На титулі журналу автограф, зроблений ручкою синього кольору: «Шерцис».

Матеріали учасниці будівництва ДніпроГЕС Рози Ізраїлівни Шерцис (1900-?)

Фото. Огляд перемички правого берега, на фоні підйомного крану, 1927 р.

Фотопапір, друк, 240*300 мм
акт №75 від 17.04.1981
НЗХ 17847/ФН-2150

Вішалка, Україна, XIX-XX ст.

Дерево, стругання, 2000 мм
акт №7 від 09.04.2009
НЗХ 28614/Д-478

Робочий халат лікаря, XX ст.

Тканина, шиття, 50-52 розмір
акт №38 від 10.03.1976
НЗХ 3634/ТШ-61

Особисте пальто Д. Д. Леженка, 1930-і роки, XX ст.

Шкіра, шиття, 56-58 розмір
акт №174 від 25.12.1975
НЗХ 3292/ТШ-54

Робоча шапочка лікаря, XX ст.

Тканина, шиття, 620 мм по колу
акт №38 від 10.03.1976
НЗХ 3635/ТШ-62

«Промышленный план Украины»

Папір, друк
акт №123 від 25.05.1981
НЗХ 18192/П-12093

Книга «Опыт строительства гидроэлектрических станций», 1930 р.

Папір, друк
акт №5 від 11.03.1980
НЗХ 12616/П-7333

«Днепрострой» Робочий проект гідротехнічних споруджень та електричного обладнання. Т. 1

Папір, друк
акт №17 від 23.03.1984
НЗХ 22120/П-15257

И. Г. Александров «Днепрострой», проект, 1935 р.

Папір, друк
акт №124 від 25.05.1991
НЗХ 18197/П-12079

«Технический отчет», 1932 р.

Папір, друк
акт №201 від 25.08.1980
НЗХ 15221/П-10009

«Информационный листок Днепростроя», Т. 1 (№№ 1-5), 1929 р.

Папір, друк, тираж 4000 примірників
акт №269 від 30.11.1976
НЗХ 5324/П-2121

Журнал «Информационный листок Днепростроя», №6, 1930 р.

Папір, друк
акт №95 від 20.06.1978
НЗХ 6675/П-2987

«Информационный листок Днепростройка» №7, 1930 р.

Папір, друк.
акт №95, від 20.06.1977
НЗХ 6676/П-2988

Бюлетень Державного Дніпровського будівництва «Днепрострой» №1, 1927 р.

Папір, друк
акт №77 від 17.04.1981
НЗХ 17839/П-11792

Бюлетень Державного Дніпровського будівництва «Днепрострой» №2-3, 1928 р.

Папір, друк
акт №95 від 20.06.1978
НЗХ 6674/П-2986

Бюлетень Державного Дніпровського будівництва «Днепрострой» №2-3, 1928 р.

Папір, друк
акт №77 від 17.04.1981
НЗХ 17840/П-11793

Бюлетень Державного Дніпровського будівництва «Днепрострой» №4, 1928 р.

Папір, друк
акт №77 від 17.04.1981
НЗХ 17841/П-11794

Бюлетень Державного Дніпровського будівництва «Днепрострой» №6, 1928 р.

Папір, друк
акт №77 від 17.04.1981
НЗХ 17842/П-11795

Бюлетень Державного Дніпровського будівництва «Днепрострой» 1-2 (7-8), 1928 р.

Папір, друк, тираж 3000 примірників
акт №17 від 12.03.1984
НЗХ 22119/П-15256

Журнал «Хроника Днепростроя» (щомісячний бюлетень Державного Дніпровського будівництва), №18, серпень 1931 р.

Папір, друк
акт №95 від 20.06.1978
НЗХ 6669/П-2980

Журнал «Хроника Днепростроя» (щомісячний бюлетень Державного Дніпровського будівництва), №19, вересень 1931 р.

Папір, друк
акт №95 від 20.06.1978
НЗХ 6670/П-2981

Журнал «Хроника Днепростроя» (щомісячний бюлетень Державного Дніпровського будівництва), №20, вересень 1931 р.

Папір, друк
акт №95 від 20.06.1978
НЗХ 6672(1)/П-2982

Журнал «Хроника Днепростроя» (щомісячний бюлетень Державного Дніпровського будівництва), №25-26, травень-червень 1932 р.

Папір, друк
акт №95 від 20.06.1978
НЗХ 6672(2)/П-2983

Журнал «Хроника Днепростроя» (щомісячний бюлетень Державного Дніпровського будівництва), №27-28, липень-серпень 1932 р.

Папір, друк
акт №95 від 20.06.1978
НЗХ 6673/П-2984

СВЕТЛОМОРСКИЕ
СВЕТОМОРСКИЕ
СВЕТОМОРСКИЕ

СВЕТОМОРСКИЕ
СВЕТОМОРСКИЕ

СВЕТОМОРСКИЕ
СВЕТОМОРСКИЕ

Євгенія

ОСТАННІЙ РОЗДІЛ ЕКСПОЗИЦІЇ називається «Євгенія». Тема розділу – «кар'єристики». Професійний та особистісний ріст жінок на Дніпробуді символізують дерев'яні сходини, якими «піднімаються» жіночі ніжки, взуті спочатку в личаки¹, а вище – в модельні тифельки. Цю ж тему підтримують елементи підйомного крану, «кігті»² для підйому на електричний стовп, сходи з мотузки. Фронтальну стінку «опалубки» прикрашає фотопанно із зображенням Будівництва, на якому ясно видно різного типу сходини та підйомні механізми. Атмосферу електрифікації створюють клеми, затискачі, гасителі вібрації, ізолятори 1930-х років. В верхньому ярусі представлено рожеві хустини, прошиті червоною ниткою. Червона хустина завершує трансляцію ідеї складання «нової людини», «перепрошивки», переформатування жіночої психіки³.

Ключовий персонаж розділу – всевітньо відома лідер ударної бригади бетонувальників – Євгенія Романько. В 1927 році п'ятнадцятирічною дівчинкою разом із батьками вона приїхала з Донбасу до Запоріжжя. В 1928 році закінчила семирічку і не зволікаючи пішла на Дніпробуд. Спочатку працювала в конторі гідротехнічного відділу^{4,5}. Відразу ж зайняла активну суспільну позицію: стала головою бюро фізкультури Дніпробуду, вступила до комсомолу. Однак, через рік (1929 р.) залишила канцелярську роботу і стала працювати каменоломом на виймці скельного ґрунту. В 1930 році з власної ініціативи організувала першу виключно жіночу бригаду бетонувальників. За ударний труд і активну позицію в 1933 році була нагороджена Орденом Леніна. В інтерв'ю 1934 року Женя розповіла, що планує вступити до електромеханічного інституту⁶. Очевидно, так і вийшло, оскільки подальша її кар'єра проходила в стінах Державного комітету СРСР з будівництва та інвестицій. Її ім'я значиться у зверненні дніпробудівців до мо-

лоді Запоріжжя (капсула зі зверненням замурована в будівлю управління Дніпробуду)⁷.

Євгенія була дуже яскравою особистістю. Про неї писали газети за часів будівництва, невдовзі по завершенню будівництва, через багато років по завершенню будівництва греблі та ГЕС. В експозиції представлено газети «Пролетар Дніпробуду» 1933 року та «Днепростроевец» 1978 року, в яких розміщено статті про Євгенію Романько⁸.

Енергійність, впевненість і ладна зовнішність Жені надихали людей мистецтва на створення творів, прямо чи опосередковано присвячених їй. Наприклад, Дмитро Шостакович, замисливши написати оперну трилогію про жінок, стосовно останньої частини твору сказав: «... И, наконец, я напишу... героиню, вобравшую в себя собирательные черты женщин сегодняшнего и завтрашнего дня от Ларисы Рейснер до лучшей бетонщицы Днепростроя Жени Романько. Эта тема является лейтмотивом моих каждодневных раздумий и моей жизни на десять лет вперед»⁹.

В експозиції «Як Харитина Марченко ДніпроГЕС будувала» представлено альбом «Комсомольцы Днепростроя»¹⁰ 1931 року з віршем Шаргородської «Комсомолке бетонщиці», по суті присвяченим бригаді Жені Романько¹¹. В щомісячному бюлетені «Хроника Днепростроя» 1932 року можна побачити фотографію скульптурного портрету Євгенії Романько. Роботу виконав професор П. В. Матковіцер спеціально для виставки, присвяченій Дніпробуду, яка проходила з 01 по 20 травня 1932 року в клубі ім. Красіна на о. Хортиця¹². На фотоколажі

1. Личаки жіночі, Росія, кінець XIX–початок XX ст. // Музейний фонд України / Національний заповідник «Хортиця». – інв. №11035(2)/Д-176
2. Кігті верхолазні, 1930-і роки XX ст. // Музейний фонд України/ Національний заповідник «Хортиця». – інв. №21659/М-4548,М-4549
3. Копилова С. В. Звіт про наукову роботу за 2017 р.
4. Вейде Б. Записки будівельника (1908-1935) / Упорядник Н. Швайба. – К., 2012. – С. 58
5. Поляновский М. Дженни-президент // Техника молодежи. – Вып.9. – 1934. – С.10-11 // Режим доступу: goo.gl/s3LXZC
6. Там само, С. 11-14

7. Дмитрусенко А. А. Днепрострой и его люди-строители // Музейный фонд Украины / Национальный заповідник «Хортиця». – інв. №НДФ-3402. – С. 23
8. Гордий Н. Бригадир с плотины // Пролетар Дніпробуду. – Вип. ??, 1933 // Музейний фонд України / Національний заповідник «Хортиця». – інв. №15268/П-10039. – С. 11
9. Вечерняя Красная газета, 10 февраля, 1934г. Режим доступу: <http://live.shostakovich.ru/composition/214>
10. Альбом «Комсомольцы Днепростроя», 1931 р. // Музейний фонд України/ Національний заповідник «Хортиця». – інв. №5185/П-2029
11. Сидельников М. Женя Романько // Днепростроевец. – Вып.№29-30 (417-418), 11 апреля, 1978 г. // Музейний фонд України / Національний заповідник «Хортиця». – інв. №8794/П-3863.
12. Государственный Музей Днепровского Строительства // Хроника Днепростроя. Ежемесячный Бюллетень Гос. Днепровского Строительства. – №27-28. – июль-август 1932 г. – С.37-45. // Музейний фонд України / Національний заповідник «Хортиця». – інв. №6673/П-2985

Ілюстрація 40.
Фотоколаж «Бригада бетонниць»
(бригадир Женя Романько)
(НДФ-2744)

1930-х років експресивний портрет Євгенії зайняв центральне місце серед інших зображень жінок Дніпрбуду (ілюстр. 40).

Розділ «Євгенія» розкриває інші приклади кар'єрного росту жінок. Так, фотокопія «Характеристики» (ілюстр. 41) Ольги Дудченко повідомляє, що Ольга, як і Женя Романько, була бригадиром бетонувальників, але подальшу свою кар'єру пов'язала з діяльністю в Райкомі Дніпрбуду. На посаді женоргу вона опікувалась жіночими проблемами: охороною праці, соціальною позицією, освітою жінок.

Тему освіти в експозиції підтримує колекція підручників 1920-30-х років видання, а також газета «Пролетар Дніпрбуду» (01 травня 1933 р.), в якій розміщено статтю «Ярёмко приобрела грамотность и квалификацию». В статті розповідається про дівчину, яка навчилася читати і

писати на Дніпрбуді, і це відкрило для неї нові горизонти – дівчина отримала кваліфікацію слюсаря¹³.

Безумовно, навчання, а тим більше професійне, сприяло кар'єрному росту жінок. В експозиції представлено «Свідоцтво» Олександри Градової, в якому зазначено, що дівчина закінчила школу фабрично-заводського учнівства (ФЗУ) при Дніпрбуді і отримала спеціальність слюсаря-теплофікатора (ілюстр. 42). Особистісне становлення Олександри проходило ще в одному напрямку. Вона була членом агітаційно-естрадного колективу «синьоблузників». В експозиції представлено фотографію синьоблузників Дніпрбуду, Олександра в центрі групи. В подальшому сцена стала професійним захопленням Градової (ілюстр. 43).

З інтерв'ю дружини Афанасія Афіногеновича Дмитрусенка (ударника, машиніста паровозу) Катерини Павлівни, дізнаємося, що вона ще дівчинкою приїхала на Будівництво разом із батьком. Спочатку працювала прибиральницею, потім бухгалтером, пізніше завідувала складом будматеріалів¹⁴. Цікаво, що у власних спогадах жінки перехід із нижчої за статусом і оплатою роботи на вищу дуже часто описували словами «меня выдвинули». Наприклад, Чернявська з чорноробочих була «висунута» працювати

Ілюстрація 41.
Характеристика (копія) О. О. Дудченко – бригадира ударної комсомольської бригади
(НДФ-3460)

13. Забегайло А. Ярёмко приобрела грамотность и квалификацию // Пролетар Дніпрбуду. – Вып. №97 (935), 1 травня, 1933 г. // Музейний фонд України/ Національний заповідник «Хортиця». – інв. №21744/П-14673
14. Плешаков Л. Днепрогэс // Смена / Литературно-художественный и общественно-политический журнал Центрального комитета ВЛКСМ. – Вып. №19 (1209), октябрь 1977 г. – С. 14

Ілюстрація 42.

Свідоцтво видане О. М. Градовій у тому, що вона вступила до школи ФЗУ 01.08.1930 року, та закінчила її 29.06.1932 р. Кваліфікаційною комісією кваліфіковано як слюсар-теплофікатор. (6031/П-2591)

кухаркою. Робітницю Хохуліну, за активну і добропорядну працю, з прибиральниць бараків «висунули» в стрілочниці, а після роботи у будівельній бригаді «висунули» завідуючою дитячого майданчика. Робітницю Лейкіну, котра, як і попередня героїня, спочатку працювала прибиральницею, через рік «висунули» завідувати столовою¹⁵.

Між тим, не можна не сказати про жінок, чия кар'єра не склалася. Завадили цьому різні обставини. Борис Вейде, який на Дніпробуді працював в конторі з обліку кадрів, в своїх спогадах називає більше десятка жіночих імен, які через

15. Клименко О. М. Образ «нової людини» у спогадах радянських робітниць 1920-1930-х рр. // Наукові записки НАУКМА. Том.182. Історичні науки. – С.37

своє «непролетарське» походження потрапили під процес «чистки» кадрів і, очевидно, були позбавлені можливості працювати на будівництві. Серед них: «Растопчина – бывшая графиня...»¹⁶, «Щигельская А. Ф. – жена адъютанта Керенского, бежавшего в Польшу, «Кечифил-Арабаджи (Введенская) Е. З. – кулачка, выехавшая со всей семьей из Мариуполя»¹⁷; «Федоренко Х. М. – кулачка, поступила по поддельным документам, ... Черница А. Ф., Черница Л. Ф. – дочь помещика, лишенка»¹⁸; «Вибє Э. Д. (Энс) – помещица, Вебер С. Р. – дочь варшавского фабриканта, ... Фингер Ц. М. – дочь крупного торговца...»¹⁹; «Ромейко-Гурко (Триодина) О. А. – дочь земского начальника..., Тевс-Бродовская В. П. – медсестра армий Деникина и Врангеля, ... Гартвиг-Левицкая (Тамболина) А. П. – помещица...»²⁰.

Що рухало людиною в досягненні нових професійних висот? Бажання стати відомим? Прагнення отримати новий статус? Необхідність поліпшити матеріальне становище? Публікації дніпробудівського часу презентують кар'єрний ріст з альтруїстичних позицій: буцімто справжні будівники соціалізму думали перед усім про виконання завдань поставлених перед ними Партією, а «неправильні» працівники думали про власний здобуток або взагалі не мали ніяких амбіцій. Як би там не було, на Дніпробуді ударна праця винагороджувалась і емоційно і

16. Вейде Б. Записки будівельника (1908-1935) / Упорядник Н. Швайба. – К., 2012. – С.47, 52

17. Там само, С. 56

18. Там само, С. 59

19. Там само, С. 62

20. Там само, С. 67

Ілюстрація 43.

«Група «синьоблузників» Дніпробуду в Алушті», 1931 р. Третій ряд, п'ята ліворуч – О. М. Градова (6032/ФН-475)

Ілюстрація 44.
Загальний вигляд алеї ударників, 1932 р.
(НДФ-2201)

матеріально. В експозиції представлено фото «Алея ударників»: 1930-й рік, вздовж проспекту встановлено великі портрети чоловіків та жінок – ентузіастів і перевиконувачів планових показників (ілюстр. 44). Поруч експонуються «Грамоти ударника», з яких видно, що подібне заохочення проводилось систематично. Матеріальне і грошове винагородження демонструє «Книжка ударника»²¹, в якій зазначено преміювання у вигляді теплої ковдри, відрізу на костюм.

Кар'єристи! У хорошому сенсі цього слова, кар'єристи – люди з яскраво вираженою мотивацією щодо професійного росту. Їх не задовольняють другорядні ролі. Вони нелінійні, цілеспрямовані, активні, ініціативні і честолюбні, прагнуть розширити коло своїх обов'язків та повноважень, шукають можливість найбільш повної професійної самореалізації, ставлять перед собою високу планку і роблять все для її досягнення. По натурі кар'єристи – лідери, «локомотиви» справи. Одночасно їм притаманно прагнення отримати максимально високу моральну і матеріальну оцінку своєї професійної діяльності.

Саме такі кар'єристики «зі знаком плюс» – героїні останнього розділу експозиції «Як Харитина Марченко ДніпроГЕС будувала».

Старший науковий співробітник
Наталія ЧЕРГІК

21. Книжка ударника П. І. Довженюка, видана паровозним цехом збірного відділення залізничного транспорту, 1931 р. // Музейний фонд України/ Національний заповідник «Хортиця». – інв. №НДФ-3051

Личаки жіночі, Росія, кінець XIX–початок XX ст.

Лико, плетіння, 260*125 мм
акт №193 від 29.11.1979
НЗХ 11035(2)/Д-176

Кігті верхолазні, 1930-і роки XX ст.

Метал, шкіра, 570*220 мм
акт №145 від 29.12.1982
НЗХ 21659/М-4548-М-4549

Газета «Пролетар Дніпробуду» №97 від 01.05.1933 р.

Папір, друк
акт №12 від 17.02.1983
НЗХ 21744/П-14673

Чорнильниця 1915-1918 роки

Скло, метал, 85 мм
акт №16 від 06.09.1980
НЗХ 11719/КС-854
Матеріали учасника будівництва і відбудови Дніпрогесу С. К. Гавриленка5

Ручка пластмасова, чотиригранна з пером

Пластмаса, метал, 10*10*185 мм
акт №13 від 29.01.1981
НЗХ 17005/ПМ-85

Книга. Проф. Н. Н. Шапошников «Днепрострой и производство металла», Харків, 1927 р.

Папір, друк
акт №201 від 28.08.1980
НЗХ 15218/П-10006

Книга. Н. А. Шапошников, Н. К. Вальцев «Сборник алгебраических задач для трудовой школы», 1922 р.

Папір, друк
акт №123 від 15.05.1981
НЗХ 18177/П-12057

Книга. Ф. А. Фридлянд «Первая книжка по правописанию», 1929 р.

Папір, друк
акт №123 від 15.05.1981
НЗХ 18185/П-12065

Книга. Д. Т. Десятников «Каменедробарское производство Дnipрельстану», 1931 р.

Папір, друк, фотокопії
акт №18 від 29.09.1987
НЗХ 25113/П-17078

Книга. Н. Шапошников «Сборник алгебраических задач»

Папір, друк
акт №123 від 25.05.1981
НЗХ 18181/12061

Книга. И. И. Привалов «Курс дифференциального исчисления», 1923 р.

Папір, друк
акт №123 від 25.05.1981
НЗХ 18187/П-12067

Книга. С. Трахтенберг «Просвещение в СССР», 1927 р.

Папір, друк
акт №123 від 25.05.1981
НЗХ 18188/П-12068

Свідоцтво видане О. М. Градовій у тому, що вона вступила до школи ФЗУ 01.08.1930 року, та закінчила її 29.06.1932 р.
Кваліфікаційною комісією кваліфіковано як слюсар-теплофікатор.
Папір, фото, 76*105 мм. Акт №35 від 25.07.1977
НЗХ 6031/П-2591
Матеріали О. М. Градової (?-?), яка у 1932 році закінчила школу ФЗУ на Дніпробуді

Фото. «Група «синьоблузників» Дніпробуду в Алушті», 1931 р.
Третій ряд, п'ята ліворуч – О. М. Градова
Автор невідомий
Фотопапір, друк, 135*86 мм
акт №35 від 25.07.1977
НЗХ 6032/ФН-475
Матеріали О. М. Градової (?-?)

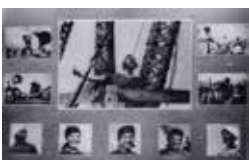
Фотокопія. М. Н. Кириленко (Ковпик) агітпункт автобази Дніпробуду, 1929-1930 роки
Автор невідомий
Фотопапір, друк. Акт №9 від 05.09.1984
НЗХ НДФ-11767
Матеріали М. Н. Кириленко (Ковпик) (?-?) – вчительки м. Олександрівська (Запоріжжя), дружини Дніпробудівця Ф. Д. Кириленка (?-?)

Характеристика (копія) О. О. Дудченко – бригадира ударної комсомольської бригади
Фотопапір, друк
акт №60 від 13.06.1977
НЗХ НДФ-3460

Комсомольський квиток №3903777 на ім'я Ольги Олександрівні Дудченко, виданий комітетом комсомолу Дніпробуду, 1932 р.
Папір, друк, 100*65 мм
акт №60 від 13.06.1977
НЗХ 6308/П-2744

Фотокопія. Фотоколаж «Бригада бетонниць» (бригадир Женя Романько)
Автор невідомий
Фотопапір, друк, 180*240 мм
акт №223 від 21.09.1976
НЗХ НДФ-2744

Альбом «Комсомольцы Днепростроя», 1931 р.

Папір, друк, 240*183 мм
акт №255 від 03.11.1976
НЗХ 5185/П-2029

Журнал «Хроника Днепростроя» №27-28, 1932 р.

Папір, друк, 175*250 мм
акт №95 від 20.06.1977
НЗХ 6673/П-2985

Газета «Днепростроевец» №29-30 (417-418) від 11.04.1978 р.

Папір, друк, 300*420 мм
акт №170 від 12.08.1978
НЗХ 8794/П-3863

Газета «Пролетар Дніпробуду» №260 від 16.11.1933 р.

Папір, друк, 437*660 мм
акт №260 від 02.09.1980
НЗХ 15268/П-10039

Фото. Учасники мітингу з приводу відкриття ДніпроГЕС, 10.10.1932 р.

Автор невідомий
Фотопапір, друк, 80*80 мм
акт №73 від 04.09.1986
НЗХ 24943/ФН-3461

Фотокопія. Ударна бригада Васильєва, Дніпробуд, 1932 р.

Автор невідомий
Фотопапір, друк, 180*240 мм
акт №223 від 21.09.1976
НЗХ НДФ-2687

Фотокопія. Ударні бригади бетонярів Стояновського і Ткаченка, Дніпробуд, 1929-1930 роки

Автор невідомий
Фотопапір, друк, 180*240 мм
акт №223 від 21.09.1976
НЗХ НДФ-2729

Фото. Загальний вигляд алеї ударників, 1932 р.

Автор невідомий
Фотопапір, друк, 240*180 мм
акт №127 від 21.06.1976
НЗХ НДФ-2201

Книжка ударника П. І. Довженюка, видана паровозним цехом збірного відділення залізничного транспорту, 1931 р.

Папір, друк
акт №01 від 12.01.1977
НЗХ НДФ-3051

Почесна грамота кращому ударнику Дніпровського будівництва т. Павлюченку, м. Запоріжжя, 1932 р.

Папір, друк, 260*335 мм
акт №67 від 26.04.1977
НЗХ 6374/П-2794

Документ. Премія т. Павлюченку – кращому ударнику, учаснику Сталінського рейду по перевірці оволодінням технікою.

Видана штабом при Головному управлінні будівництва. ДніпроГЕС. м. Запоріжжя, 1932 р.
Папір, друк, 230*300 мм
акт №67 від 26.04.1977
НЗХ 6388/П-2808

Грамота кращого ударника Дніпровського будівництва, видана М. Я. Доманіна, м. Запоріжжя, 1932 р.

Папір, друк, 260*370 мм
акт №95 від 20.06.1977
НЗХ 6677/П-2989

Гучномовець трансляційний круглий з відкритим дифуззором.

На металевій пластині напис «Механік Київ», кінець 1930-х років ХХ ст.
Залізо, папір, Ø 360 мм
акт № 171 від 16.12.1977
НЗХ 7172/М-1794

Клема ХЗ-58, НБ2, 1930-і роки ХХ ст.

Метал, 400*70 мм
акт №145 від 29.12.1982
НЗХ 21630/М-4514

Клема АИ-36, 1930-і роки ХХ ст.

Метал, 215*70*35 мм
акт №145 від 29.12.1982
НЗХ 21637/М-4522

Гаситель вібрації металевий, 1930-і роки ХХ ст.

Метал, 550*110 мм
акт №145 від 29.12.1982
НЗХ 21639/М-4525

Гаситель вібрації металевий, 1930-і роки ХХ ст.

Метал, 450*100 мм
акт №145 від 29.12.1982
НЗХ 21660/М-4550

Підвіска 1602, 1930-і роки ХХ ст.

Метал, 260*60 мм, Ø 50 мм
До фондів НЗХ надійшла у 1982 році, акт №145 від 29.12.1982
НЗХ 21643/М-4530

Підвіска РП-40, 1930-і роки ХХ ст.

Метал, 230*200*100 мм
акт №145 від 29.12.1982
НЗХ 21644/М-4531

Клема бронзова, 1930-і роки ХХ ст.

Метал, бронза, 260*90 мм
акт №145 від 29.12.1982
НЗХ 21561/М-4539

Клема бронзова, 1930-і роки ХХ ст.

Метал, бронза, 260*90 мм
акт №145 від 29.12.1982
НЗХ 21564/М-4543

Ізолятор П-4.5, 1930-і роки ХХ ст.

Метал, фарфор, 300 мм, Ø 320 мм
акт №145 від 29.12.1982
НЗХ 21661/М-4553 і 21662/М-4554

Хустка ситцева, Росія, ХХ ст.

Тканина, 1020*920 мм
акт №176 від 29.11.1976
НЗХ 10996/ТШ-295

З'єднувачі металеві СОАС-185/КЕ-67, 1930-і роки ХХ ст.

Метал, 1080*50 мм
акт №145 від 29.12.1982
НЗХ 21627/М-4510

Підвіска кутова металева, 1930-і роки ХХ ст.

Метал, 360*280*80 мм
акт №145 від 29.12.1982
НЗХ 21629/М-4513

Клема. ГОСТ-2731-44, 1930-і роки ХХ ст.

Метал, 650*80*100 мм
акт №145 від 29.12.1982
НЗХ 21631/ М-4515-М-4516

Зажим ЛИ-362 НБ-44, 1930-і роки ХХ ст.

Метал, 380*90*110 мм
акт №145 від 29.12.1982
НЗХ 21633/М-4518

Клема металева ЛИ-360, НБ-44, 1930-і роки ХХ ст.

Метал, бронза, 380*90*110 мм
акт №145 від 29.12.1982
НЗХ 21634/М-4519

Клема АК-361/НБ-74, 1930-і роки ХХ ст.

Метал, 300*90*110 мм
акт №145 від 29.12.1982
НЗХ 21635/М-4520

Розтяжка, 1930-і роки ХХ ст.

Метал, Ø 140 мм
акт №145 від 29.12.1982
НЗХ 21641/М-4527

Муфта поворотна, 1930-і роки ХХ ст.

Метал, 710*350 мм
акт №145 від 29.12.1982
НЗХ 21650/М-4538

Клема алюмінієва, 1930-і роки ХХ ст.

Метал, 290*55 мм
акт №145 від 29.12.1982
НЗХ 21655/М-4544

Клема кутова, 1930-і роки ХХ ст.

Метал
акт №145 від 29.12.1982
НЗХ 21656/М-4545

Ізолятор П-4,5, 1930-і роки ХХ ст.

Метал, фарфор, 300 мм, Ø 320 мм
акт №145 від 29.12.1982
НЗХ 21661/М-4552

Шолом водолазний з ма-нишкою, 30-40-і роки, ХХ ст.

Мідь, сталь, фабричне виробництво, висота 370 мм, Ø 250 мм
акт №4 від 22.02.1980
НЗХ 12265/М-3523

Ілюстрація 45.
Співробітники фабрики-кухні на Правому березі,
Дніпробуд, 8 березня 1933 р.

**Обличчя,
що повертаються
історії**

ОДНИМ ІЗ ЗАВДАНЬ, яке ставили перед собою автори експозиції, було висвітлення нових імен, обличь, історій жінок, які працювали на Дніпробуді. На момент відкриття виставки, нам вдалось зібрати їх понад сімдесят. Це імена і досить відомих жінок, як, скажімо, Женя Романько, Шуламис Зільберштейн, Марія Белік, так і нікому, крім рідних, невідомих, як-от, Харитина Марченко, Агаф'я Чернявська, Ксенія Вороніна, Федосія Леппік. Але ж, несподівано, наша скарбниця імен, стала поповнилась, бо після того, як експозиція була відкрита, на неї жваво відгукнулись діти дніпробудівців. Вони приходили і на виставлених світлинах шукали рідні обличчя. Дехто з них став розповідати нам історії про своїх матерів, приносити з собою фотокартки, а деякі навіть передали світлини і пам'ятні речі в дар музею.

Декілька разів до виставкової зали завітала Людмила Іванівна Шевченко – донька Єфросинії

Ілюстрація 46.
Є. К. Семіндяєва. Фотознімок повосенній, зі слів доньки,
зроблений в м. Запоріжжя в Військовому містечку
(Родинний архів Л. І. Шевченко)

Костянтинівни Семіндяєвої (1913-1999)
(ілюстр. 46)

Людмила Іванівна принесла фотокартку своєї матері і повідомила, що її мати прийшла на будівництво дівчинкою з села Тарасівка Запорізької області. Працювала бетонницею на Дніпробуді, втопувала бетон ногами. Освіти не мала. На будівництві зустріла майбутнього чоловіка – Івана. Він прибув на Дніпробуд з Донецької області з с. Тетянівка, неподалік Святогірську. Після одруження мати більше ніколи не працювала, бо, як згадує Людмила Іванівна, батько вважав, що заміжня жінка не повинна працювати. Батьки прожили у цивільному шлюбі до 60-и років і лише тоді офіційно оформили свої стосунки.

Шукала на світлинах виставки обличчя Матрони Михайлівни Царик (1912-?) її невістка, яка не схотіла повідомити своє ім'я. Вона розповіла, що свекруха на будівництві працювала чорноробочою. На Дніпробуді зустріла свого майбутнього чоловіка – Дмитра Никифоровича Гладкого (1909-?). Надалі родина проживала у с. Біленьке, Запорізької обл.

Онука Любові Костянтинівни Рижкової (1916-1997) – Світлана Іванівна Бойко згадує про свою бабусю, яка була мешканкою м. Запоріжжя. На будівництві працювала спершу чорноробочою, потім бетонницею. На Дніпробуд попала по наказу. Родині розповідала, що бетон місили ногами, працювали за їжу.

Разом зі своєю подругою Валентиною Бараківською відвідала виставку Галина Олексіївна Андрушко (Колесник) – донька дніпробудівців. Ось, що вона повідомила нам про своїх батьків. Її мати, Олександра Петрівна Колесник (1907-1999), прибула на будівництво разом зі своїм чоловіком Олексієм Ісаковичем Колесником (1904-1983) з Сумської області. Батьків чоловіка розкуркулили, тому молоді вирішили поїхати працювати на Дніпробуд, через деякий час вони забрали до себе батька чоловіка. Спершу родина оселилась на Вознесенівці. Батько пішов працювати на будівництві, згодом став шеф-кухарем у бараку-кухні, який був на сьомому поселенні (наразі це район біля ринку Соцміста). Він розповідав, що саме з його кухні, їжу розвозили на будівництво по лівому берегу. Пізніше сімейство переїхало до сьомого поселення в барак, де було сім кімнат, в кожній кімнаті проживало до дев'яти

*Ілюстрація 47.
Співробітники Національного заповідника
«Хортиця» і В. Г. Бараковська (друга
праворуч) під час передачі ікони
«Благовіщення», листопад 2017 р.*

осіб, які не були членами однієї родини. Мати працювала на будівництві різноробочою. Як розповідала мати, жінки працювали у білих хустках (так вимагала техніка безпеки), а старші у бригадах – одягали червоні хустки. Після народження у 1929 році дитини, мати перейшла працювати на кухню, де до третьої, а іноді до четвертої години ранку чистила овочі. Через деякий час родина, яка налічувала вже шість осіб, отримала кімнату площею в 14 кв. м, на восьмому поселенні (тепер, це біля школи №34). Пізніше – дві кімнати у бараку (біля ДОК). Галина Олексіївна пам'ятає, що у батьків на обідньому столі завжди стояв горщик з живою трояндою.

Валентина Григорівна Бараковська, за фахом – гідротехнік, донька дніпробудівки Агафії Тихонівни Чернявської (1910-1993). Згадує, що мати приїхала на будівництво з Херсонської області Верхньорогачівського району села Ушколка. Працювала спочатку чорноробочою, потім на фабриці-кухні підсобною робочою, а згодом артільною кухаркою. Була неписьменною, але на Дніпробуді закінчила школу-лікнеп. Валентина Григорівна додає, що першою на будівництво приїхала старша сестра матері – Ганна Тихонівна (1908(06)-1998), тільки потім до неї приїхала молодша сестра. Після закінчення будівництва мати працювала на Механічному заводі. Також на будівництві працював батько Валентини Григорівни – Григорій Михайлович Пацюк (1906-1969). Батьки одружились після закінчення будівництва. Сусідкою і подругою сім'ї була відома бетонувальниця Ганна Лошкарьова.

Валентина Григорівна, передала в дар Національному заповіднику «Хортиця» – ікону «Благовіщення» і рушник (рушник саморобний білого кольору з вишитими кольоровими нитками квітами, кінці рушника оздоблені плетеним мереживом). Зі слів Валентини Григорівни саме цією іконою бабуся – Василіса Йосифівна Чернявська благословила її матір Агафію Тихонівну на доросле самостійне життя, це сталось, коли матір вирушала на будівництво ДніпроГЕС. Рушник був завжди з цією іконою (ілюстр. 47).

Запоріжанка Лідія Яківна Шевчук, розповіла нам про свою матір – Ганну Трохимівну Фесун (1908-1988). На будівництво та приїхала з м. Томаківка Дніпропетровської області. Була писемною, мала чотири класи школи (ілюстр. 48). На Дніпробуді, спочатку працювала бетонницею, потім комендантом в гуртожитку. Мати розповідала, що багато людей на будівництві гинуло. Коли вона працювала в гуртожитку, то змушена була брати участь в бригадах, які вилувляли крадіїв постільної білизни. Траплялися випадки, коли працівник звільнявся з роботи та виїжджав з гуртожитку, він з собою прихоплював білизну, а була велика нестача білизни і тому працівники гуртожитку були змушені брати участь у пошуках вкраденої білизни.

На будівництві працював і батько оповідачки, Яків Олексійович Клинець (1912-1995), який у 14 річному віці після смерті своїх батьків приїхав до Запоріжжя з Сибіру (Омська обл.). Після завершення будівництва ДніпроГЕС працював укладачем цегли, потім на Запоріжсталі. Був

Ілюстрація 48.
Г. Т. Фісун (ліворуч) з подругою, кінець 20-х — початок 30-х
років ХХ ст., м. Томаківка
(Родинний архів Л. І. Шевченко)

стахановцем, з групою ударників виробництва їздив до Москви на зустріч з головами комуністичної партії СРСР.

Марія Іванівна Прус (Заєць) із с. Лежине (Запорізький р-н, Запорізька обл.), передала в дар Національному заповіднику "Хортиця" світлину своєї матері Єфросинії Семенівни Конотопець (1913-?), яка з 1931 по 1932 рік працювала бетонувальницею на будівництві – «бетон ногами топтали» (ілюстр. 49).

Разом із групою ветеранів праці Хортицького району (м. Запоріжжя) до виставкової зали завітала і Людмила Яківна Потеха (Дровікова). Її мама – Галина Сергіївна Дровікова (1914(?)-?), працювала на будівництві і на відбудові

ДніпроГЕС. В Запоріжжя разом зі своїми подругами вона приїхала в 1928 р. з села Водяне (Запорізька обл.), їй було лише 14 років. На будівництві Галина Сергіївна працювала до 1932 року. Після закінчення будівництва греблі, вона разом з іншими бригадами переїхала на наступне будівництво, де зустріла свого майбутнього чоловіка. Молоді одружились. Згодом мати вирушила на Далекий Схід до чоловіка, але в дорозі затрималась. Це сталося в Узбекистані. В місті Гіждуван (Бухарська обл.) вона народила доньку – Людмилу. Там само, в Узбекистані, мати отримала похоронку на свого чоловіка, оповідачка ніколи не бачила свого батька. Їхати на Далекий Схід вже не мало сенсу, до того ж мати дізналась що, вже в 1943 році звільнили Запоріжжя. Тому Галина Сергіївна разом з маленькою донькою в 1944 році повернулася до міста. З 1944 по 1948 роки вона працювала бетонницею на відбудові ДніпроГЕС (ілюстр. 50).

Ілюстрація 49.
Ф. С. Конотопець, початок 30-х років ХХ ст.
(НДФ-????)

Ілюстрація 50.
Бригада в якій працювала Г. С. Дровікова (верхній ряд, крайня праворуч), поряд з нею її подруга Надія Петрова. Тітка Паша (друга ліворуч у нижньому ряду) була кранівницею на крані, що працював на горі. Фотознімок зроблено на згадку у 1945 році, коли керівник бригади, німець за походженням, відіздив.

Родина отримала кімнатку, навіть не кімнатку, а «дали» ліжко в кімнаті. В цій кімнаті разом з ними жили ще три жінки з дітьми. Діти спали на нижньому ярусі, а дорослі – на горішньому, всього в кімнаті було 19 двоповерхових ліжок.

Вже літня жінка шукала обличчя своєї матері Євдокії Іванівни Тищенко (1906-?) (за чоловіком Рязанова), серед бетонувальниць на світліні бригади Ж. Романько. На жаль, вона нічого не розповіла зі спогадів своєї матері, бо та не ділилась з родиною тяжким минулим.

Ще одна невідома жінка повідомила нам ім'я своєї знайомої, яка працювала бетонувальницею на Дніпробуді, це – Феодора Єрмолаївна Мартинова (14.11.1914-?)

Марія Олександрівна Теплова, повідомила про свою свекруху Мотрону Іванівну Єлізарову (1908-?), яка на Дніпробуд приїхала із села Знаменка (Дніпропетровська обл.). Спочатку працювала бетонницею, розповідала, що бетон босими ногами утоптували, здебільшого працювали жінки. Згодом вона працювала чорноробочою.

Народний художник України Анатолій Гайдамака, коли відвідував експозицію, напередодні її відкриття, поділився спогадами про свого дідуся за материнською лінією. Дід був майстром – золоті руки. В ніч перед розкуркуленням зміг утекти й лихі роки пропрацював на Дніпробуді. Жив на Хортиці неподалік того самого вікового дубу, який згодом намагався увічнити його онук.

Слухаючи розповіді дітей дніпробудівців ми почули підтвердження тих фактів, які

були виявлені науковцями під час підготовки виставки. Траплялись і не дуже багатослівні відвідувачі. Можливо, вони бажали би розповісти нам більше про свої родини, але пережиті їх батьками лихі сталінські часи навчили тих мовчати, не жалітися на долю, тому діти так мало знають про їх життя. Втім, навіть крихітка інформації про минуле нашої Батьківщини для нас є безцінним джерелом інформації.

Науковий співробітник
Ганна КІБКО

СПИСОК СКОРОЧЕНЬ

вип.	випуск
ілюстр.	ілюстрація
інв.	інвентарний
ЗНУ	Запорізький національний університет
НЗХ	Національний заповідник «Хортиця»
НДФ	науково-допоміжний фонд
Д	фондова група зберігання «Дерево»
КС	фондова група зберігання «Кераміка-скло»
М	фондова група зберігання «Метал»
П	фондова група зберігання «Папір»
ПМ	фондова група зберігання «Полімерні матеріали»
ТШ	фондова група зберігання «Тканина-шкіра
ФН	фондова група зберігання «Фото-негативи»
СРСР	Союз Радянських Соціалістичних Республік
УРСР	Українська Радянська Соціалістична Республіка
ФЗУ	фабрично-заводське учнівство

ЗМІСТ

Привітальне слово генерального директора М. А. Остапенка	2
Привітальне слово «Запоріжсталь»	3
Передмова	4
Концепція експозиції (С. Копилова)	8
Розділ «Харитина» (Т. Митрофанова)	22
Список експонатів	23
Розділ «Муза» (С. Копилова)	32
Никифор Воронін (М. Штатський)	36
Феодосія Леппик (О. Палійчук)	39
Список експонатів	40
Розділ «Марія» (А. Василенко)	50
Список експонатів	55
Розділ «Шуламис» (Г. Кібко)	60
Список експонатів	65
Розділ «Євгенія» (Н. Чергик)	74
Список експонатів	78
Обличчя, що повертаються історії (Г. Кібко)	88
Список скорочень	92

Наукове видання

«Як Харитина Марченко ДніпроГЕС будувала»
(обличчя, що повертаються історії)

Каталог експозиції

В роботі над каталогом приймали участь співробітники Національного заповідника «Хортиця»:
генеральний директор М. А. Остапенко, канд. іст. наук
заступник генерального директора з наукової роботи Т. М. Лисенко
завідувач відділу науково-експозиційної роботи С. В. Копилова, канд. філос. наук
с.н.с. відділу науково-експозиційної роботи Н. Ю. Чергик
н.с. відділу науково-експозиційної роботи А. Ю. Василенко
н.с. відділу науково-експозиційної роботи Г. В. Кірко
завідувач відділу музейних комунікацій Т. Г. Митрофанова
н.с. відділу музейних комунікацій М. О. Штатський
с.н.с. культурно-просвітницького відділу О. В. Палійчук

Фотограф – В. М. Шеремет (член національної спілки фотохудожників України)

Дизайн – Г. В. Кірко

Обробка ілюстрацій, комп'ютерна верстка – В. А. Кірко

Концепція і дизайн виставки:

Світлана Копилова, Наталія Чергик, Анастасія Василенко, Ганна Кірко — відділ науково експозиційної роботи Національного заповідника «Хортиця», керівник С. Копилова

Монтаж:

Василь Палійчук, Дмитро Риба — відділ музейних комунікацій Національного заповідника «Хортиця», керівник Т. Митрофанова

На обкладинці фото «Будівництво ДніпроГЕС, 1929-1930 рр.», (НДФ-2712)

Погоджено до друку ???.???.2018

Формат 195 × 255 мм

Друк офсетний

Наклад 250 прим.

Міністерство культури України

Національний заповідник «Хортиця»

69017, Запоріжжя, вул. Старого редуту, б. 9

Надруковано в типографії ТОВ «УСПІХ ПРИНТ»

69000, Запоріжжя, вул. Волгоградська, б. 26 А

Запоріжжя, 2018

